

Westerse milieubescherming in het oosten

Een casus van de expansie van Greenpeace naar de Sovjet-Unie en
Midden- en Oost-Europa in de periode 1979 - 1992

Master: Internationale Betrekkingen in Historisch Perspectief
Naam: Jeroen Schouwenburg
Student#: 3356280
Begeleider: Liesbeth van de Grift
Datum: 28 september 2016

Samenvatting

Greenpeace staat grotendeels bekend als een westerse onafhankelijke milieuorganisatie die activistische en zichtbare acties uitvoert tegen overheden en bedrijven. Veel minder bekend is de manier waarop Greenpeace gehandeld heeft in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Hier handelde de organisatie op een heel andere manier en werd samenwerking met de staat niet geschuwd. In de huidige literatuur over de milieubewegingen blijft de aanwezigheid van westerse internationale niet-gouvernementele organisaties (NGO) in de milieubewegingen van Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie onderbelicht. In dit onderzoek zullen daarom het besluitvormingsproces en de handelwijze van Greenpeace in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie worden belicht. Hieruit zal blijken dat Greenpeace sterk handelde binnen, en in sommige gevallen met, de bestaande politieke structuren van de regio en totaal verast werd door de val van de communistische regimes in Midden- en Oost-Europa. Verder zal blijken dat door deze verkeerde aannames de verwachtingen en aanpak van Greenpeace totaal veranderden na 1989.

Inhoudsopgave

• Samenvatting	- 2
• Inhoudsopgave	- 3
• Afkortingen	- 4
• Inleiding	- 5
• H1: Internationale milieu-NGO's en Greenpeace	- 15
○ 1.1: Classificatie milieu-NGO's	- 15
○ 1.2: Organisatiestructuur Greenpeace	- 17
• H2: Milieubewegingen en -politiek in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie	- 20
○ 2.1: Inleiding	- 20
○ 2.2: De milieubeweging voor 1989	- 20
○ 2.3: De milieubeweging na 1989	- 25
○ 2.4: Conclusie	- 26
• H3: Eerste dilemma, het stellen van prioriteiten	- 27
○ 3.1: Inleiding	- 27
○ 3.2: Periode 1979 tot 1989	- 27
○ 3.3: Periode 1989 tot 1992	- 33
○ 3.4: Conclusie	- 37
• H4: Tweede dilemma, samenwerking met externe partners	- 39
○ 4.1: Inleiding	- 39
○ 4.2: Periode 1979 tot 1989	- 40
○ 4.3: Periode 1989 tot 1992	- 43
○ 4.4: Conclusie	- 48
• H5: Derde dilemma, positionering van de organisatie	- 50
○ 5.1: Inleiding	- 50
○ 5.2: Periode 1979 tot 1989	- 51
○ 5.3: Periode 1989 tot 1992	- 52
○ 5.4: Conclusie	- 55
• Eindconclusie	- 56
• Bibliografie	- 61

Afkortingen

(landnaam) Academie	Academie voor Wetenschappen (van het betreffende land)
CSOP	Tsjechische Unie van Natuurbeschermers
Foundation	International Foundation for the Survival and Development of Humanity
GIA	Greenpeace International Archive
IISG	Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis
MOE	Midden- en Oost-Europa
NGO	Niet-gouvernementele organisatie
SEU	Sociaalecologische Unie
SGC	Stichting Greenpeace Council
SZOP	Slowaakse Unie van Natuurbeschermers
VOOP	Geheel Russische Vereniging voor Natuurbescherming

Inleiding

‘When the earth is sick and the animals have disappeared, there will come a tribe of people from all creeds, colours and cultures who believe in deeds not words and who will restore the Earth to its former beauty. This tribe will be called the Rainbow Warriors.’¹ Dit citaat uit een brochure van Greenpeace uit 1989 laat een beeld zien van een organisatie die zichzelf op een bijna mythologische missie ziet om de wereld te redden. In de eerste jaren na de oprichting van de organisatie lijkt dit beeld van een stam die het opneemt tegen de wereld nog enigszins te kloppen. Na de oprichting van de ‘Don’t Make a Wave’ Committee in Vancouver in 1969, omgedoopt tot Greenpeace in 1971, trotseerden Greenpeace-activisten het Amerikaanse en Franse leger door met kleine bootjes te varen naar locaties waar nucleaire testen werden gehouden en deze op die manier te dwarsbomen. In de eerste tien jaar werden de verschillende Greenpeacegroepen die ontstonden in Canada en de Verenigde Staten, ook daadwerkelijk stammen genoemd. Deze kunnen dan ook meer als een losse federatie van groepen gezien worden dan als één organisatie. Activisten hadden veelal een achtergrond in de hippie- en vredesbeweging en het besluitvormingsproces verschilde per groep maar was vaak min of meer democratisch.²

In 1979 werden de losse groepen samengevoegd in de koepelorganisatie Greenpeace International met een hoofdkantoor in Amsterdam onder leiding van Greenpeaceveteraan David McTaggart. Doelen hiervoor waren het oplossen van interne conflicten, het verbeteren van de onderlinge coördinatie en het beschermen van de naam Greenpeace. Er ontstond een meer top-down hiërarchie en de organisatie werd geprofessionaliseerd. Acties werden vanaf dat moment vrijwel uitsluitend uitgevoerd door mensen die in dienst waren bij Greenpeace, voor leden was enkel een rol weggelegd als donateur. De oprichting van Greenpeace International betekende ook een snelle expansie van Greenpeace naar nieuwe landen. In het westen was het voor Greenpeace mogelijk om vrij kantoren te openen, zich vrij als niet-gouvernementele organisatie (NGO) te registreren en daarna een zeer kritische en confronterende houding aan te nemen ten opzichte van de overheid en bedrijven.

Rond 1985 begon Greenpeace zich behalve op westerse landen ook te richten op andere gebieden waaronder staten als de Sovjet-Unie en Midden- en Oost-Europa (MOE). Tot dan toe had Greenpeace zich voornamelijk beziggehouden met acties in westerse democratieën of tegen westerse overheden waar openlijk protest tegen de regering toegestaan was. Hoewel Greenpeace met sommige acties balanceerde op de lijn van wat wettelijk toegestaan was, en deze soms overschreed, kon Greenpeace zich, net als andere NGO’s, openlijk en geheel onafhankelijk van de staat organiseren. In het westen bestond er een goed ontwikkelde NGO-sector waarbinnen Greenpeace kon opereren. In de Sovjet-Unie en haar satellietstaten in Midden- en Oost-Europa was de politieke en sociale situatie

---

¹ Ron Eyerman en Andrew Jamison, ‘Environmental knowledge as an organizational weapon: The case of Greenpeace’, *Social Science Information/sur les sciences sociales*, 28, (1989), 1, 99-119, p. 110

² Frank Zelko, , *Make it a Green Peace! The Rise of Countercultural Environmentalism*, (New York, 2013), p.104-106

totaal anders. Openlijk protest tegen regimes werd onderdrukt en er bestond veelal geen mogelijkheid om een onafhankelijke organisatie op te richten. De afwezigheid van een NGO-sector, of zelfs een private sector, betekende dat alles via de staat verliep. Vanaf 1989 veranderde de situatie echter totaal in het communistische Midden- en Oost-Europa. De communistische regimes vielen een voor een om en het proces van transitie naar een democratie werd gestart. Deze val van het IJzeren Gordijn betekende dat beperkingen op protest en organisatie grotendeels wegvielen en er ruimte ontstond voor een NGO-sector in de regio. Dit heeft grote invloed gehad op de mogelijkheden van Greenpeace en NGO's in het algemeen om actief te worden in Midden- en Oost-Europa. Het is interessant om te zien hoe Greenpeace omging met deze veranderingen en wat de invloed daarvan was op haar verwachtingen en aanpak in de regio.

Het expansieproces van Greenpeace naar Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie van 1979 tot en met 1992 draait grotendeels om twee tegenstellingen. Ten eerste is er de tegenstelling van Greenpeace als westerse onafhankelijke organisatie met een reputatie van confronterende actie tegenover de staat, die zich wilde vestigen in autoritaire staten waar niet openlijk geprotesteerd of georganiseerd mocht worden. Dit roept vragen op over de beweegredenen en verwachtingen van Greenpeace in deze expansie naar Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie en wat voor aanpak zij hierbij hanteerde. Daarnaast bestaat er de tegenstelling van de zeer verschillende politieke en sociaalmaatschappelijke situatie in Midden- en Oost-Europa en in mindere mate de Sovjet-Unie van voor en na 1989. Dit roept de vraag op in hoeverre en hoe de verwachtingen en aanpak van Greenpeace veranderden door de val van de communistische regimes in Midden- en Oost-Europa. In dit onderzoek zal ik het verschil in aanpak, beweegredenen en verwachtingen in de communistische tijd voor 1989 en het begin van de transitieperiode tot 1992 behandelen. De vraag die dit oplevert is hoe de verwachtingen, beweegredenen en de aanpak in de expansie van Greenpeace naar Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie veranderden na 1989. Om deze vraag toe te spitsen laat ik mij in dit onderzoek leiden door de drie voornaamste dilemma's die Greenpeace tegenkwam in haar expansieproces naar Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie.

Allereerst kwam Greenpeace voor het vraagstuk te staan welke prioriteiten de organisatie moest stellen in de regio. Voor 1989 lijkt Greenpeace zich te hebben laten leiden door de toenmalige geopolitieke situatie met een zeer op Moskou gerichte focus. Na 1989 ontstond er binnen de organisatie een discussie of hieraan vastgehouden moest worden of dat er naar elk land verschillend moest worden gekeken. Een ander dilemma waarmee Greenpeace zich geconfronteerd zag was met wie zij moest gaan samenwerken in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Als westerse NGO was zij gewend onafhankelijk te zijn en zich niet met overheden in te laten. In het communistische oosten was echter vrijwel alles in handen van de staat. Hier ontstond de discussie binnen Greenpeace of zij zich moest inlaten met de staat of toch zou moeten kiezen voor een samenwerking met dissidenten. Tot slot zal ik de discussie binnen Greenpeace behandelen over de manier waarop de organisatie zich zou moeten positioneren in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. In het westen

was het beeld van Greenpeace bekend als activistische protestorganisatie. In Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie was er echter sprake van een heel andere sociale en politieke situatie waarin het concept van een onafhankelijke protestorganisatie vrijwel onbekend was. Binnen Greenpeace was er onenigheid over de manier waarop de organisatie zich in deze nieuwe omgeving moest gedragen en hoe ze op de bevolking wilde overkomen. Uiteraard zijn dit niet de enige dilemma's waar Greenpeace voor kwam te staan in het oosten en er zouden velen andere kwesties aangehaald kunnen worden. De reden dat in dit onderzoek de nadruk ligt op deze drie vraagstukken is dat ze behoren tot dilemma's die grote invloed hadden op het expansieproces van Greenpeace naar de regio en raken aan de kernwaarden van de organisatie.

Met deze drie dilemma's als leidraad meen ik een goed beeld te kunnen geven van het proces dat Greenpeace heeft doorgemaakt in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie voor en na de revoluties van 1989. Hiermee kom ik tot de hoofdvraag van dit onderzoek. In hoeverre veranderden de verwachtingen en aanpak van Greenpeace in het expansieproces naar Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie na de val van het IJzeren Gordijn in 1989 met betrekking tot dilemma's over prioriteiten, externe samenwerking en positionering in de periode van 1979 tot 1992?

Wetenschappelijke inbedding

Het beantwoorden van de hoofdvraag van dit onderzoek kan leiden tot nieuwe inzichten binnen het wetenschappelijk debat over milieubewegingen op verschillende fronten. In dit onderzoek probeer ik te raken aan verschillende thema's binnen dit debat, zoals het onderzoek naar internationale westerse milieu-NGO's en de milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. In de literatuur lijken deze twee thema's vaak op zichzelf onderzocht te worden. In de literatuur over de internationale westerse milieu-NGO's wordt veelal een politicologische benadering gehanteerd, waarbij wordt gekeken naar de invloed van deze organisaties op het statenstelsel en de invloed die deze organisaties hebben op internationale besluitvorming. De politicologe Iris Marion Young en politicoloog Paul Jepson internationale NGO's gaan daarbij vooral in op de invloed die internationale NGO's hebben op het democratisch systeem.³ Michelle Betsill heeft ook een politicologische insteek en richt zich op het effect van internationale milieu-NGO's op de internationale onderhandelingen en binnen internationale organisaties.⁴ Politicoloog Thomas Princen en Matthias Finger gaat in op de rol van internationale milieu-NGO's in het internationale speelveld en meent dat deze organisaties een invloed

---

³ Iris Marion Young, *Inclusion and Democracy*, (Oxford 2000), p. 154-158; Paul Jebson, Governance and accountability of environmental NGO, *Environmental Science & Policy*, 8 (2005), 5, 515-524

⁴ Michelle Betsill, *NGO diplomacy: The influence of nongovernmental organizations in international environmental negotiations*, (Cambridge, 2008), p. 1-19

kunnen hebben op milieupolitiek en een rol kunnen spelen bij milieuproblematiek die de traditionele politiek niet kan oplossen.⁵

Bij het onderzoek naar de milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie lijkt er juist veel aandacht te zijn voor het perspectief van lokale NGO's en milieubewegingen. De meeste aandacht gaat hierbij naar de periode na 1989. Zo onderzocht bestuurskundige JoAnn Carmin welk effect milieugroepen in Midden- en Oost-Europa hebben gehad op het democratiseringsproces van de regio na 1989 en later op het toetreden tot de Europese Unie.⁶ De econoom György Enyedi en politicoloog Aron Buzogany bekijken beiden de milieubeweging en de NGO-sector in Hongarije met een nadruk op de periode na 1989.⁷ Natalia Mirovitskaya doet dit voor de voormalige Sovjet-Unie.⁸ De politicoloog Olaf Corry onderzoekt het verval van de milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa na 1989 na de opleving in de jaren ervoor.⁹ Anderen raken dichterbij aan de hoofdvraag van dit onderzoek. Zo onderzoekt de econoom Christopher G. Pickvancer het effect van het omvallen van een autoritair regime op lokale milieubewegingen.¹⁰ Politicologe Barbara Jancar-Webster en antropologe Janine Wedel benaderen de ontwikkeling van de lokale milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa vanuit de invloed van westerse steun op deze bewegingen. Hierbij gaat het om steun van overheden en internationale organisaties, westerse milieu-NGO's worden buiten beschouwing gelaten.¹¹

Wat bij deze twee benaderingen opvalt, is dat het veelal of om de meer abstracte invloeden gaat van westerse milieu-NGO's op internationale politiek of het internationale systeem of dat de milieubeweging sterk vanuit het perspectief van de lokale milieubeweging wordt bestudeerd. In dit onderzoek wil ik juist ingaan op de minder abstracte aspecten van de invloed van internationale milieu-NGO's en juist de verwachtingen en besluitvorming binnen deze NGO's benadrukken. Wanneer westerse invloeden op de milieubewegingen van Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie worden onderzocht, zoals Jancar-Webster doet, blijft de nadruk vaak liggen op invloeden van staten en internationale organisaties. Dit onderzoek probeert een bijdrage te leveren om dit gat verder te dichten door de aanwezigheid van internationale westerse NGO's in deze lokale milieubewegingen te

---

⁵ Matthias Finger en Thomas Princen, *Environmental NGOs in World Politics: Linking the Local and the Global*, (New York, 1994), p. 1-29

⁶ JoAnn Carmin, 'NGO capacity and environmental governance in Central and Eastern Europe', *Acta Politica*, 45, (2010), 1, 183-202; Joann Carmin en Stacy D Vandever, 'Enlarging EU Environments Central and Eastern Europe from transition to accession', *Environmental Politics*, 13, (2004), 1, 3-24

⁷ Aron Buzogany, 'Representation and participation in movements. Strategies of environmental civil society organizations in Hungary', *Südosteuropa*, 63, (2015), 3, 491-514; György Enyedi, en Viktoria Szirmai, 'Environmental movements and civil society in Hungary', in Andrew Tickle en Ian Welsh, *Environment and Society in Eastern Europe* (New York, 1998), 30-66

⁸ Natalia Mirovitskaya, 'The environmental movement in the former Soviet Union', in Andrew Tickle en Ian Welsh, *Environment and Society in Eastern Europe* (New York, 1998), 30-66

⁹ Olaf Corry, 'The green legacy of 1989: Revolutions, environmentalism and the global age', *Political Studies*, 62, (2014), [niet bekend], 309-325

¹⁰ Christopher G. Pickvancer, 'Democratization and the decline of social movements: The effects of regime change on collective action in Eastern Europe, Southern Europe and Latin America', *Sociology*, 33, (1999), 2, 353 - 372

¹¹ Barbara Jancar-Webster, 'Environmental movements and social change in transition countries', *Environmental Politics*, 7, (1998), 1, 69-90; Janine Wedel, *Collission and Collusion: The Strange Case of Western Aid to Eastern Europe*, (New York, 2001), hoofdstuk 3

onderzoeken. In de bovenstaande literatuur worden deze organisaties meestal zijdelings aangehaald als actoren, die vanzelfsprekend actief zijn in deze gebieden. Politicoloog Adam Fagan gaat dieper in op de aanwezigheid van Greenpeace in de Tsjechoslowaakse milieubeweging en de invloed die de organisatie heeft gehad op de lokale milieubeweging in dat land. Hij gaat daarbij echter niet in op de vraag waarom Greenpeace in het land aanwezig was en waarom het zich gedroeg zoals het deed.¹²

De notie lijkt te bestaan dat er ernstige milieuproblemen waren in een land, en dat Greenpeace derhalve daar automatisch actief werd. Dit is echter een te simplistische weergave en gaat voorbij aan verschillende aspecten waarop een organisatie als Greenpeace haar keuzes voor expansie baseerde, zoals de mate van professionaliteit, organisatie effectiviteit, beschikbare middelen, maar ook bepaalde verwachtingen en persoonlijke interesses. Dit onderzoek probeert daarom meer duidelijkheid te verschaffen over een aantal van deze aspecten. Hier zal ik laten zien dat vermeende vanzelfsprekendheid van de aanwezigheid van internationale NGO's in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie onjuist is en dat er juist een groot schaakspel plaats heeft gevonden van strategie, middelen, verwachtingen en persoonlijke interesses.

Daarnaast is ook het onderzoek naar Greenpeace in de historische literatuur beperkt. Historicus Frank Zelko vat dit duidelijk samen: 'As far as historical scholarship is concerned, there is an almost inexplicable incongruity between the minor consideration given the organization in the historiography of environmentalism and the significant role it has played in shaping environmental activism in the United States and abroad for the past four decades.'¹³ Greenpeace wordt in studies over de milieubeweging en de rol van milieuorganisaties vaak wel benoemd, maar slechts zijdelings. Het probleem hierin is dat er weinig diepteonderzoek gedaan is naar de organisatie. Hierdoor is er een beeld van Greenpeace als een sterk gecentraliseerd en gestroomlijnde organisatie ontstaan bij wetenschappers als de politicoloog Neil Carter¹⁴, de sociologen Ron Eyerman en Andrew Jamison¹⁵ en de antropoloog Vanessa Timmer¹⁶. De socioloog Mario Diani en politicoloog Paolo Donati spreken zelfs over Greenpeace als 'notoriously centralised'¹⁷. Ook Zelko schrijft over deze centralisatie en de zeer sterke grip van Greenpeace International op de lokale kantoren.

In dit onderzoek zal naar voren komen dat deze centralisatie overtrokken is en dat er op veel vlakken juist sprake was van spanningen en onenigheid tussen de verschillende eenheden van Greenpeace. Juist door dilemma's te onderzoeken, waar verschillende opties mogelijk zijn, zal dit goed naar voren komen. Deze opvatting over Greenpeace als gecentraliseerde en gestroomlijnde organisatie lijkt voort te komen uit een gebrek aan onderzoek naar de organisatie Greenpeace buiten de

---

¹² Adam Fagan, *Environment and Democracy in the Czech Republic: The environmental Movement in the Transition Process*, (Cheltenham, 2004), p. 51-74

¹³ Zelko, *Make it a Green Peace!*, p. 6

¹⁴ Neil Carter, *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy* (Cambridge 2003), p. 130-160

¹⁵ Eyerman, 'Environmental knowledge as an organizational weapon, p. 99-119

¹⁶ Vanessa Timmer, *Agility and Resilience: The Adaptive capacity of Friends of the Earth International and Greenpeace* (proefschrift University of British Columbia), 72

¹⁷ Mario Diani en Paolo R. Donati, 'Organisational change in Western European Environmental Groups A framework for analysis', *Environmental Politics*, 8, (1999),1, 13-34, p.19

algemeenheden waar ze om bekend staat. Er is weinig onderzoek gedaan naar de drijfveren en overwegingen met betrekking tot het handelen van Greenpeace. Dit onderzoek zal juist hier dieper op in gaan.

Casus en periodisering

De casus die in dit onderzoek wordt onderzocht, omvat de Sovjet-Unie en de communistische landen van Midden- en Oost-Europa in de periode 1979 tot 1992. De reden dat ik voor dit geografische gebied heb gekozen is dat Greenpeace hier in veel landen actief is geweest. De landen in deze regio waar Greenpeace niet actief was, waren in ieder geval in beeld bij de organisatie. In de periode 1979 tot 1992 geeft deze regio goed de dilemma's weer die Greenpeace had als onafhankelijke, vrije, westerse milieu-NGO in de onvrije communistische landen van Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie en in het transitieproces daarna.

In de periode voor 1989 zal de aandacht voornamelijk liggen op de Sovjet-Unie. De Sovjet-Unie was het eerste land in deze regio waar Greenpeace haar aandacht op richtte. Het opereren in deze regio en het politieke en sociaaleconomische klimaat was toen nog geheel nieuw voor de organisatie. Daarom is het interessant om te zien hoe daar is gewerkt en wat de achterliggende motieven waren om daar een kantoor te willen openen. Daarnaast is dit het enige land waar Greenpeace een kantoor opgericht had onder het communistische bewind en was daarmee ook de eerste westerse NGO die een rechtspersoon kreeg. Het feit dat er gewerkt moest worden in een communistische maatschappij en met een communistische overheid zorgde ervoor dat er niet op exact dezelfde manier gewerkt kon worden als Greenpeace eerder in het westen gedaan had. Juist door deze aanvankelijke nadruk op de Sovjet-Unie wordt in dit onderzoek duidelijk dat Greenpeace Midden- en Oost-Europa voor 1989 bewust links heeft laten liggen. Het is interessant te zien welke redenen Greenpeace had om Midden- en Oost-Europa minder aandacht te schenken en wat de verwachtingen hierbij waren. Hierdoor meen ik een goed beeld te kunnen geven over de politieke, persoonlijke en strategische verwachtingen en beweegredenen die Greenpeace had voor de hele regio.

In de periode vanaf 1989 zal de nadruk grotendeels liggen op Midden- en Oost-Europa. De revoluties en het transitieproces naar democratie wat daarop volgde laten zien in hoeverre Greenpeace een toekomstvisie had voor de regio buiten de Sovjet-Unie en of zij zich had voorbereid op deze grote veranderingen. Juist dit verschil in aandacht die Greenpeace toekende aan verschillende delen van de regio voor en na 1989, geeft een goede kijk in hoeverre Greenpeace doordacht tewerk ging en daadwerkelijk grip had op de situatie. Hierdoor meen ik eerdergenoemde claims in de literatuur over de vermeende professionaliteit, centralisatie en discipline van Greenpeace deels te kunnen ontkrachten. De nadruk in de periode na 1989 zal liggen op Tsjechoslowakije. Dit omdat hier als eerste een Greenpeacekantoor werd gesticht en het land daarom de meeste aandacht kreeg. Echter,

door deze grotere aandacht voor Tsjechoslowakije hoop ik ook te laten zien waarom andere landen minder aandacht kregen.

Een land dat in dit onderzoek achterwege gelaten wordt is Oost-Duitsland. Oost-Duitsland leent zich niet goed voor dit onderzoek omdat het land een uitzonderingspositie had binnen Midden- en Oost-Europa als ‘deel’ van Duitsland. West-Duitsland had een zeer actief Greenpeacekantoor dat veel middelen tot haar beschikking had. Voor de Val van Muur had Greenpeace West-Duitsland al veel contacten in Oost-Duitsland. Toen de Berlijnse Muur uiteindelijk viel werd de expansie van Greenpeace naar Oost-Duitsland vrijwel geheel door Greenpeace West-Duitsland gecoördineerd en uitgevoerd. Het kantoor dat uiteindelijk werd opgericht in Oost-Duitsland was het kortst bestaande kantoor in de geschiedenis van Greenpeace. Na de eenwording van Duitsland werd dit kantoor namelijk vrijwel direct samengevoegd met het kantoor van West-Duitsland. Door de casus van Greenpeace in Oost-Duitsland en de verhouding tussen dat land en West-Duitsland bij dit onderzoek te betrekken zou het onderzoek te omvangrijk worden. Dit neemt echter niet weg dat deze casus erg interessant is en in de literatuur onderbelicht blijft. Om een volledig beeld te krijgen van de beweegredenen van Greenpeace en van westerse NGO’s in Midden- en Oost-Europa zou hier in een ander onderzoek verder aandacht aan besteed moeten worden.

De periode waar dit onderzoek zich op richt is 1979, de oprichting van Greenpeace International, tot 1992, kort na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie. De keuze voor deze periode begint bij de oprichting van Greenpeace International in 1979 omdat pas vanaf dat moment gesproken kan worden van Greenpeace als een echt wereldwijde organisatie met een mondiale agenda. Vanaf dat moment kwam er ook pas een systeem voor het oprichten van kantoren in nieuwe landen en was er geen sprake meer van een wildgroei aan Greenpeacegroepen. Voor 1979 bestond Greenpeace zoals eerdergenoemd uit een losse federatie van onderlinge ‘stammen’. De reden dat ik dit onderzoek laat lopen tot 1992 is dat eind 1991 de Sovjet-Unie uiteenvalt. Door de transitieperiode van de Sovjet-Unie ook bij dit onderzoek te betrekken zou dit onderzoek te omvangrijk worden. Daarnaast wil ik mij juist focussen op het verschil in de situatie voor en na 1989 waardoor de eerste twee jaar na de revoluties voor dit onderzoek het belangrijkste zijn. Om de focus van dit onderzoek scherp te houden, heb ik besloten de periodisering te laten eindigen in 1992.

Methode en bronmateriaal

In dit onderzoek zal ik allereerst ingaan op Greenpeace als organisatie en haar organisatiestructuur. Hiermee wil ik een beeld geven van hoe Greenpeace zichzelf zag en hoe zij normaliter uitbreiding naar andere landen zou aanpakken. Hierbij maak ik hoofdzakelijk gebruik van een proefschrift van Vanessa Timmer over de organisatiestructuren van Greenpeace International en Friends of the Earth. Daarvoor heeft zij grotendeels gebruik gemaakt van officiële Greenpeace-richtlijnen. Daarna zal ik op basis van secundaire literatuur de milieubeweging en de milieupolitiek van de Sovjet-Unie en Midden-

en Oost-Europa uiteenzetten om de context aan te geven waarin Greenpeace handelde in de regio. Vervolgens zullen de hoofdstukken van mijn casus worden behandeld.

Bij de casushoofdstukken zal ik gebruik maken van primair bronmateriaal. Dit primair bronmateriaal bestaat hoofdzakelijk uit stukken uit het Greenpeace International Archive (GIA) ondergebracht bij het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam. Stukken en interne communicatie van lokale organisaties en overheden in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie zullen niet gebruikt worden in dit onderzoek. Dit omdat deze stukken veelal niet online te raadplegen zijn en, als deze al bewaard zijn, waarschijnlijk opgeslagen zijn in lokale archieven in de desbetreffende landen. Daarnaast zullen deze bronnen waarschijnlijk onbruikbaar zijn voor dit onderzoek, omdat ze hoogstwaarschijnlijk in het Tsjechisch, Pools, Hongaars of Russisch geschreven zijn. Het bronmateriaal van het GIA zelf kent ook zijn beperkingen. Verslagen of reportages van vergaderingen of conferenties geven vaak niet of nauwelijks de discussie weer die aan een besluit voorafgegaan is. Dit is voornamelijk het geval bij notulen van de vergaderingen en rapporten uit het archief. Hoewel in vergaderingen en rapporten nuttige informatie naar voren komt over de besluiten die Greenpeace nam, blijft dit een momentopname waarin het meeste al bepaald was. Het geeft minder goed weer wat er op de achtergrond heeft afgespeeld, wat er aan voorwerk is gedaan en wat de beweegredenen zijn achter het wel of niet op de agenda staan van kwesties, voornamelijk de zaken die niet op de agenda kwamen. Het gemis van deze achtergronden valt deels op te vangen door interne communicatie over bepaalde vraagstukken te koppelen aan de uiteindelijke besluitvorming in vergaderingen om een beter totaalbeeld van het proces te krijgen. De interne communicatie die beschikbaar is in het IISG kent echter ook zijn beperkingen. Hoewel er aanzienlijke hoeveelheden documenten zijn, zitten er toch vaak grote gaten in conversaties of zijn stukken waarover gesproken wordt niet te vinden.

Om de beperkingen van het archiefmateriaal op te vangen heb ik vijf voormalige Greenpeacemedewerkers geïnterviewd die te maken hebben gehad met het expansieproces naar Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Met deze interviews heb ik geprobeerd meer de gedachtegangen en verwachtingen binnen Greenpeace naar voren te laten komen. De eerste medewerker die ik heb geïnterviewd was Steve Sawyer. Hij is begonnen bij Greenpeace Boston in 1978 en was actief bij Greenpeace International vanaf begin 1980 tot 2007. Van 1988 tot en met 1993 is hij uitvoerend directeur geweest van Greenpeace International. Van hem heb ik voornamelijk informatie gekregen over het doen en laten binnen Greenpeace International rond de expansie naar de Sovjet-Unie. Daarna heb ik Andy Tickle geïnterviewd. Hij is actief geweest binnen Greenpeace van 1989 tot en met 1992. Hij begon bij Greenpeace UK maar door zijn grote kennis en netwerk binnen de Tsjechoslowaakse milieubeweging is hij eind 1989 aangesteld als coördinator in het Oost/West-Project. Dit project had een coördinerende rol in het expansieproces naar Midden- en Oost-Europa en zal in hoofdstuk 1 verder worden besproken. Van Tickle heb ik informatie gehad over de

Tsjechoslowaakse milieubeweging en de verwachtingen, spanningen en motivaties binnen het Oost/West-Project.

Wolfgang Pekny heb ik als derde gesproken. Pekny is actief geweest bij Greenpeace Oostenrijk van 1984 tot 1995. Hij heeft veel te maken gehad met de activiteiten van Greenpeace Oostenrijk ten opzichte van Tsjechoslowakije. Met hem heb ik daarom voornamelijk gepraat over de spanningen tussen Greenpeace Oostenrijk en Greenpeace International met betrekking tot Midden- en Oost-Europa. Daarna heb ik Wladimir Zaloziokj gesproken. Hij was directeur van Greenpeace Oostenrijk van 1986 tot 1989. Daarna is hij in 1989 hoofd coördinator van het Oost/West-Project geworden. Met hem heb ik het voornamelijk gehad over de spanningen die bestonden binnen het Oost/West-Project en Greenpeace Oostenrijk. Daarnaast heb ik gesproken over de verwachtingen en beweegredenen van het handelen van het Oost/West-Project.

Tot slot heb ik Florian Faber geïnterviewd. Faber is van 1985 tot 1997 bij Greenpeace actief geweest. Allereerst als communicatiedirecteur bij Greenpeace Oostenrijk. Eind jaren tachtig was hij ook actief bij Greenpeace International, voornamelijk voor de expansie naar de Sovjet-Unie. Zo heeft hij in 1988 enkele weken voor Greenpeace International in Moskou gewerkt. Daarnaast heeft hij na de val van de Sovjet-Unie enkele jaren in de raad van bestuur gezeten van Greenpeace Rusland. Met Faber heb ik voornamelijk gesproken over de verwachtingen en houding van Greenpeace International ten opzichte van de Sovjet-Unie en het Oosten. Ook heb ik gesproken over de houding van Greenpeace Oostenrijk ten opzichte van Midden- en Oost-Europa. Ik ben mij ervan bewust dat de mensen die ik heb geïnterviewd spreken uit eigen ervaringen en vanuit hun geheugen. Daarom zal ik altijd duidelijk proberen te maken in de tekst wanneer de interviews als bron zijn gebruikt. Ook met deze interviews blijven er gaten in de documentatie over dit onderwerp. Ik pretendeer met dit onderzoek dan ook niet het sluitende verhaal te vertellen rond de prioriteiten, samenwerking en positionering van Greenpeace in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Ik denk echter wel dat ik hierover een goede indicatie kan geven.

Door vrijwel enkel bronnen te gebruiken vanuit het perspectief van Greenpeace loopt dit onderzoek het gevaar eenzijdig het verhaal te vertellen van Greenpeace zonder ruimte voor andere perspectieven. Dit zal in mijn opinie voor het beantwoorden van de probleemstelling van dit onderzoek niet problematisch zijn. De probleemstelling richt zich geheel op het perspectief van Greenpeace en haar werkwijze en interne besluitvorming. Zoals in de verantwoording al is vermeld, doe ik dit onderzoek vanuit de overtuiging dat er nog niet voldoende aandacht is besteed in de literatuur aan het perspectief van een westerse milieu-NGO als Greenpeace. Ingebed in de bestaande literatuur over internationale milieubewegingen en milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie zal dit extra inzichten geven in hoe internationale NGO's opereren.

Indeling

Dit paper zal bestaan uit vijf hoofdstukken. Allereerst wordt Greenpeace als organisatie beschreven en de organisatiestructuur om een basis te leggen hoe Greenpeace in elkaar steekt. In datzelfde hoofdstuk zal ik kijken naar verschillende soorten milieu-NGO's. Dit om duidelijk te maken waar Greenpeace zich bevindt in het spectrum van milieugroepen. Daarnaast zal dit ook een handvat geven bij de karakterisering van de milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Het tweede hoofdstuk zal dieper ingaan op deze milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie om een duidelijke context te geven voor het handelen van Greenpeace.

Het derde, vierde en vijfde hoofdstuk zal bestaan uit de casus die wordt behandeld in dit onderzoek. Hier zullen de drie eerdergenoemde dilemma's per hoofdstuk worden onderzocht. Bij elk dilemma zal ik eerst analyseren waarom Greenpeace voor 1989 op een bepaalde manier handelde. In het tweede deel ga ik in waarom dit handelen veranderde vanaf 1989. Ik behandel de dilemma's een voor een over de gehele periode. De reden dat ik niet heb gekozen voor een opdeling van voor en na 1989 waarbinnen de drie dilemma's behandeld worden, is omdat ik juist per dilemma het verschil van voor en na 1989 goed wil laten overkomen. Ik meen dat dit met deze indeling het beste overkomt.

Hoofdstuk 1: Internationale milieu-ngo's en Greenpeace

In dit hoofdstuk zal ik allereerst beschrijven hoe Greenpeace International tot stand is gekomen en wat haar organisatiestructuur is. Daarna zal ik Greenpeace plaatsen binnen het spectrum van westerse milieu-NGO's. Hiervoor zal ik gebruik maken van het kader van de socioloog Mario Diani en politicoloog Paolo Donati voor het analyseren van veranderende organisatievormen van westerse milieu-NGO's.

1.1: Organisatiestructuur Greenpeace

Greenpeace International

Greenpeace heeft haar oorsprong in 1969 in Vancouver. Een groep Canadezen en geïmmigreerde Amerikanen protesteerde tegen Amerikaanse kernproeven op de Aleutian Islands bij Alaska door naar de eilanden toe te varen. Enkele van deze actievoerders waren vertegenwoordigers van de Amerikaanse natuurbeschermingsgroep de Sierra Club. De Sierra Club wilde echter geen toestemming geven voor de actie. Hierop werd de *Don't Make a Wave Committee* opgericht in 1970. Oorspronkelijk richtte de organisatie zich enkel op protest tegen kernproeven en was sterk beïnvloed door de vredesbeweging van de jaren zestig. In 1972 werd de naam van de groep officieel veranderd naar Greenpeace en werden de doelstellingen verbreed buiten enkel kernproeven.¹⁸ De naam Greenpeace was ontleend aan de *'two great issues of our time: the survival of the environment and the peace of the world'*.¹⁹ Hier zie je invloed van de vredesbeweging op het begin van de organisatie goed terug.

Het doel van Greenpeacecampagnes is te proberen de grensoverschrijdende aard van milieuvraagstukken te benadrukken en de oorzaken van misbruik van macht door bedrijven of overheden die er volgens Greenpeace vaak achter schuilt. De strategie die Greenpeace vanaf het begin hanteert, is er een van "mind bombing". Dit is het gebruik maken van de media door directe, symbolische, dramatische, soms gevaarlijke acties uit te voeren als protest tegen machtige actoren als overheden en bedrijven.²⁰ De grensoverschrijdende aanpak heeft ook gezorgd voor de snelle uitbreiding van Greenpeace naar andere landen. Het eerste buitenlandse kantoor werd in 1974 geopend

---

¹⁸ Joanne Carmin en D. B. Balsler, 'Selecting Repertoires of Action in Environmental Movement Organizations: An Interpretive Approach', *Organization & Environment*, 15, (2002),4, 365–88.p. 377

¹⁹ Timmer, *Agility and Resilience*, p.6

²⁰ *Ibidem*, p 7; Zelko, *Make it a Green Peace!*, p.51

in Nieuw-Zeeland voor de coördinatie van een campagne tegen Franse kernproeven in de Stille Oceaan. Na 1975 veranderde Greenpeace van een antinucleaire groep met een nadruk op het milieu naar een moderne milieuorganisatie met een brede kijk op milieubescherming.²¹ Het aantal Greenpeacegroepen groeide gestaag, voornamelijk in de Verenigde Staten en Europa. Deze snelle groei leidde tot problemen tussen verschillende lokale groepen en de originele Greenpeacegroep in Vancouver die het leiderschap claimde. Van centraal gezag en een eenduidige strategie kon echter niet gesproken worden. Greenpeace was volgens de historicus Frank Zelko een losverband van verschillende ‘stammen’ met elk een eigen cultuur en toekomstvisie.²² In 1979 werden de losse groepen samengevoegd in de koepelorganisatie Greenpeace International onder leiding van Greenpeaceveteraan David McTaggart. Hierdoor werd Greenpeace een professionele internationale milieu-NGO met op papier een sterk hiërarchische en gecentraliseerde structuur.

Organisatiestructuur

Tot de oprichting van Greenpeace International verliep de oprichting van nieuwe kantoren op een *ad hoc* basis en met weinig overzicht of coördinatie. Zo kwam McTaggart er in 1977, toen hij een Greenpeace UK-kantoor wilde openen, pas achter dat er al een groep bestond in Londen die zich Greenpeace London noemde.²³ Na de oprichting van Greenpeace International ging het er meer gestructureerd aan toe en kreeg de organisatie een duidelijke missie: ‘Greenpeace is an independent, campaigning organisation that uses non-violent, creative confrontation to expose global environmental problems, and force solutions for a green and peaceful future. Greenpeace’s goal is to ensure the ability of the Earth to nurture life in all its diversity.’²⁴

De hiërarchie binnen Greenpeace is als volgt. De Stichting Greenpeace Council (SGC) is het hoogste orgaan en heeft een raad van bestuur van zeven gekozen leden. Elk nationaal kantoor heeft één Trustee die het kantoor vertegenwoordigt binnen de SGC. De SGC komt jaarlijks samen voor een algemene vergadering. Daarnaast komt de raad van bestuur van de SGC meerdere keren per jaar samen en wijst deze raad een voorzitter en een uitvoerend directeur aan voor Greenpeace International. Daarnaast ratificeert de raad van bestuur de besluiten die zijn genomen in de SGC, bewaakt de naam Greenpeace en beslist over de richting van de strategie en internationale campagnes, nieuwe kantoren en campagnes en het interne beleid van Greenpeace International. Buiten de raad van bestuur kent Greenpeace International een uitvoerend directeur wiens taak het is erop toe te zien dat internationale campagnes effectief uitgevoerd worden en ervoor te zorgen dat de nationale kantoren effectief draaien.

---

²¹ Zelko, *Make it a Green Peace!*, p.6-9

²² Ibidem, p.303

²³ Ibidem, p.307

²⁴ Eden, ‘Greenpeace’, p.95

Daarnaast ontwikkelt hij de strategische richting en de jaarlijkse planning van Greenpeace International.²⁵

Greenpeace International heeft geen directe controle over de nationale kantoren, aangezien die hun eigen financiën en personele middelen beheren. Enkel wanneer een kantoor financieel niet rond kan komen komt het onder toezicht van Greenpeace International te staan. Greenpeace International voert zelf doorgaans geen acties of campagnes uit, maar heeft een sturende rol wat betreft de strategie en houdt zich bezig met de expansie naar nieuwe landen. Greenpeace International kan wel zelf stuurgroepen en projecten opzetten. Een dergelijk project dat in dit onderzoek van belang is, is het Oost/West-Project. Dit project was in 1988 opgezet om de activiteiten van Greenpeace in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie te coördineren en de complexe politieke situatie te monitoren. Hierbij hield het Oost/West-Project zich hoofdzakelijk bezig met Midden- en Oost-Europa en Greenpeace International met de Sovjet-Unie en kantoren in andere delen van de wereld.²⁶ Wat sterk in dit onderzoek naar voren zal komen is dat hoewel dergelijke projecten in principe de lijn van Greenpeace International aanhouden, ze vaak bestaan uit activisten van nationale kantoren en er daarom soms afwijkende meningen op nahouden.

Het oprichten van nieuwe Greenpeacekantoren zou volgens een aantal stappen moeten gaan. Volgens Thilo Bode, uitvoerend directeur van Greenpeace International van 1994 tot 2000, werden nieuwe afdelingen en kantoren sinds midden jaren tachtig opgericht volgens een weloverwogen plan voor een wereldwijde aanwezigheid.²⁷ Het openen van een nieuw kantoor moet worden goedgekeurd door zowel de algemene vergadering als de raad van bestuur van de SGC. Greenpeace start altijd een eigen kantoor en neemt geen bestaande lokale milieugroepen op in de organisatie zoals sommige andere internationale milieuorganisaties wel doen zoals bijvoorbeeld Friends of the Earth International. De beslissing om nieuwe kantoren te openen zou, volgens het Greenpeace Governance Handbook, bepaald moeten worden door strategische prioriteiten en campagne prioriteiten. Ook zouden er voldoende financiële en personele middelen voorhanden moeten zijn om een effectief kantoor te kunnen openen.²⁸

Greenpeace peilt in een nieuw land de belangstelling onder de bevolking voor milieuproblematiek in het land. Daarna stuurt Greenpeace ervaren afgevaardigden van bestaande kantoren naar het desbetreffende land, soms voor meerdere jaren, om deze belangstelling om te zetten in de oprichting van een nieuw Greenpeacekantoor. Hierbij worden lokale mensen opgenomen in het Greenpeacesysteem. Het nieuwe kantoor heeft een raad van bestuur die toezicht houdt op de

---

²⁵ Timmer, *Agility and Resilience*, p. 73-75

²⁶ Internationaal Instituut voor de Sociale Geschiedenis (Hierna IISG), Greenpeace International Archives (Hierna: GIA), Map 1674, Interne communicatie 18 maart 1988, van Jakob Lagercrantz aan David McTaggart; IISG, GIA, Map 1678, Vergadering over campagnes in het 'Oostblok', 8 maart 1989

²⁷ Timmer, *Agility and Resilience*, p.12, 71

²⁸ *Ibidem*, p. 73

activiteiten van het kantoor en het budget. Daarnaast heeft het kantoor en uitvoerend directeur die de dagelijkse gang van zaken beheert en activiteiten coördineert.²⁹

1.2: Classificatie milieuorganisaties

Veel van de oudste milieuorganisaties, die vanaf eind negentiende eeuw opkwamen, zijn de groepen die zich richtten op natuurbescherming. Met natuurbescherming wordt bedoeld dat deze organisaties zich voornamelijk bezighielden met het beschermen van flora en fauna en het opruimen van vervuiling. Grotere grensoverschrijdende problemen als milieuvervuiling kregen weinig aandacht. Voorbeelden van dit soort natuurbeschermingsgroepen zijn de Nederlandse Vereniging tot Bescherming van Vogels of de Sierra Club in de Verenigde Staten. Vanaf de jaren zestig kwamen er nieuwe radicalere groepen op die verder gingen dan de natuurbeschermingsgroepen. Zowel door het gebruik van tactieken, die veelal bestonden uit directe acties tegen overheid of bedrijven, als in hun idee van milieubescherming, dat breder was dan het idee over natuurbescherming van hun voorgangers. Milieubescherming richtte zich in de ogen van deze nieuwe groepen meer op grotere, vaak grensoverschrijdende, problemen als luchtvervuiling, kernenergie, kernwapens en overbevissing. Deze groepen maakten veelal deel uit van een subcultuur van sociale bewegingen in die tijd zoals ook de vredesbeweging en de hippiebeweging.

In de jaren tachtig begonnen veel van deze radicalere groepen echter steeds meer te institutionaliseren en professionaliseren. Met de institutionalisering van milieugroepen wordt bedoeld dat ze steeds meer binnen het bestaande politieke en bestuurlijke systeem gaan werken. Hierdoor konden ze onder andere door dialogen met politici, door deel te nemen aan adviescommissies invloed krijgen op het milieubeleid en soms een formele rol krijgen bij de implementatie van beleid. De sterkste vorm van institutionalisering wordt bereikt wanneer een overheid subsidie verstrekt aan milieuorganisaties om voor een counterlobby te zorgen.³⁰ Professionalisering van deze activistische organisaties zorgde er volgens Diani en Donati voor dat deze meer zijn gaan leunen op financiële middelen in plaats van ledenparticipatie. Dit had tot gevolg dat er meer concurrentie ontstond om deze middelen, zowel ledencontributies als fondsen, binnen te halen hetgeen integratie en samenwerking tussen verschillende bewegingen in de weg kon staan. Daarnaast worden confronterende ontwrichtende tactieken vaker ingeruild voor conventionele actiemethodes als lobbyen. Carter en Diani en Donati menen dat, wanneer organisaties eenmaal toegang krijgen tot het beleidsvormingsproces, ze dit vaak willen behouden. Hierdoor zijn ze terughoudender met confronterende acties om de angst dit voorrecht te verliezen door het breken van de wet.³¹

---

²⁹ Ibidem, p.72-75

³⁰ Carter, *The Politics of the Environment*, p.148-149

³¹ Ibidem, p. 145-152; Diani, 'Organisational change in Western European Environmental Groups', p. 17-20

De verschillende manier van het verwerven van middelen en tactieken is volgens Diani en Donati wat verschillende milieuorganisaties van elkaar onderscheidt. Middelen kunnen ofwel financieel zijn, door het werven van betalende leden en fondswervingen, ofwel participatief, door het mobiliseren van leden om hun tijd te investeren in de organisatie. Tactieken kunnen bestaan uit het uitoefenen van invloed via conventionele wegen waarbij gewerkt wordt binnen en met het systeem, oftewel conventionele druk, of via onconventionele wegen waar juist geprobeerd wordt het systeem te verstoren, oftewel ontwrichtende druk.³²

Met verschillende combinaties van de vormen van middelen en tactiek kom je tot vier soorten organisatievormen zoals in tabel 1 te zien is. Allereerst heb je de publieke lobby, met een professionele staf, nauwelijks ledenparticipatie en gebruik makend van conventionele druk. Deze organisatievorm komt sterk overeen met andere groepen in de lobbysector. Daarnaast bestaat de participatieve protestorganisatie, met een nadruk op participatie van leden en sympathisanten, subculturele structuur en ontwrichtende, confronterende acties tegen overheden en het bedrijfsleven. De professionele protestorganisatie kenmerkt zich door professioneel activisme en het mobiliseren van financiële middelen zoals de publieke lobby. Echter naast conventionele tactieken gebruikt deze organisatievorm ook confronterende tactieken. Ten slotte is er de participatieve pressiegroep met, evenals de participatieve protestgroep, ledenparticipatie in plaats van een professionele staf maar met een focus op conventionele lobbytechnieken in plaats van confronterend protest.³³

	Conventionele druk	Ontwrichting
Financiële middelen	Publieke lobby	Professionele protestorganisatie
Participatieve middelen	Participatieve pressiegroep	Participatieve protestorganisatie

Tabel 1³⁴

Bij het classificeren van Greenpeace International volgens het model van Diani en Donati wordt hier alleen gekeken naar de organisatie van na de oprichting van Greenpeace International. De politicoloog Neil Carter heeft eerder al dit model op Greenpeace toegepast en stelt dat sinds de oprichting van Greenpeace International de organisatie tot op zekere hoogte is geïnstitutionaliseerd en gezien kan worden als een professionele protestorganisatie. De organisatie kent in theorie een hoge mate van professionaliteit en centralisatie. Van leden wordt geen participatie verwacht maar ledendonaties zijn wel een van de belangrijkste inkomstenbronnen, aangezien Greenpeace geen geld aanneemt van bedrijven of overheden. De vrijwilligers die er zijn worden sterk gecontroleerd. Van oudsher gebruikt Greenpeace ‘mind bombing’ tactieken om de internationale media te halen. Echter sinds de groei van het ledenaantal, in het bijzonder na de bomaanslag op het Greenpeace-schip de *Rainbow Warrior* in 1985, kwamen er middelen beschikbaar om meer aandacht te besteden aan

³² Diani ‘Organisational change in Western European Environmental Groups’, p.15-16

³³ Ibidem p. 16, 17

³⁴ Ibidem, p.16

lobbyen en een meer oplossingsgerichte aanpak. Door het doen van wetenschappelijk onderzoek en daarmee gewapend in dialoog te gaan met het bedrijfsleven om milieuvervuilende praktijken te veranderen. Greenpeace bleef echter naast nieuwe conventionele tactieken gebruikmaken van confronterende acties. De organisatie is volgens Carter op zekere hoogte geïnstitutionaliseerd maar kan niet tot de publiek lobby gerekend worden.³⁵ De reden dat ik dit bij dit onderzoek betrek is om te zien in hoeverre het expansieproces van Greenpeace naar Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie afwijkt van dit algemene beeld van de organisatie.

Hoofdstuk 2: Milieubewegingen en milieupolitiek in de Sovjet-Unie en Midden- en Oost-Europa

2.1: Inleiding

In dit onderzoek wordt het proces onderzocht dat Greenpeace heeft doorgemaakt in haar activiteiten en verwachtingen ten opzichte van Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Een van de voornaamste facetten hiervan is de vraag hoe een Westerse milieu-NGO met een tegendraadse houding ten opzichte van de staat zich handhaafde in de sterk verschillende politieke, sociale en economische omgeving van Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Om deze vraag te kunnen beantwoorden is het van belang de context te weten van de sociale en politieke situatie omtrent het milieu in de regio waar Greenpeace naartoe wilde uitbreiden. Dit zal in dit hoofdstuk worden behandeld. Hierbij zal ik aan de ene kant nagaan hoe de staten aankeken tegen milieuproblematiek en hoe er politiek aangekeken werd ten opzichte van het milieu. Aan de andere kant zal ik aandacht besteden aan de milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Hierbij zal ik ingaan op wat voor soort organisaties er bestonden en wat voor mensen eraan meededen. Dit hoofdstuk zal bestaan uit twee delen. In het eerste gedeelte zal ik de situatie behandelen vanaf eind negentiende eeuw tot aan 1989, de periode waarin er in de hele regio nog communistische regimes aan de macht waren, en in het tweede deel de periode vanaf 1989.

Met dit hoofdstuk zal beter duidelijk worden in welke situatie Greenpeace zich wilde gaan mengen. Daarnaast zal het een handvat geven in de volgende hoofdstukken bij analyses over de verwachtingen die Greenpeace had en besluiten die ze nam. In dit hoofdstuk zal naar voren komen dat in de loop van de jaren tachtig het milieu en milieuproblematiek een steeds meer geaccepteerd discussiepunt werd in het oosten wat tot gevolg had dat in zowel de politiek als onder de bevolking het milieu een relatief belangrijk thema was geworden.

In dit hoofdstuk zal ook een algemeen beeld gegeven worden van de milieupolitiek en milieubewegingen. De milieubeweging en het milieubeleid in de Sovjet-Unie en de verschillenden

---

³⁵ Carter, *The Politics of the Environment*, p. 149-152

communistische landen in Midden- en Oost-Europa was uiteraard niet identiek aan elkaar en zouden idealiter per land beschreven moeten worden. Dit is echter voor een onderzoek van deze omvang niet haalbaar. In dit hoofdstuk probeer ik wel kort de belangrijkste verschillen per land aan te geven. Daarbij krijgen de Sovjet-Unie en Tsjechoslowakije meer aandacht dan andere landen, daar de activiteit van Greenpeace in deze landen het meest omvangrijk was.

2.2: De milieubeweging voor 1989

Net als in het westen kan het begin van de milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa teruggebracht worden tot het einde van de negentiende eeuw toen er verschillende natuurbeschermingsorganisaties ontstonden. In de beginjaren van het communisme in de Sovjet-Unie werd er een lijn gevoerd van rationele exploitatie van de natuur en ontstonden onafhankelijke organisaties als de Geheel Russische Vereniging voor Natuurbescherming (VOOP) in 1924. Deze vroege fase van milieubescherming eindigde toen Stalin aan de macht kwam en met zijn politiek van snelle industrialisatie de Sovjet-Unie zo snel mogelijk wilde moderniseren.³⁶ Met de destalinisatie werd het, met mate, weer mogelijk om met milieubescherming bezig te zijn en begonnen natuurbeschermingsgroepen weer te groeien in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie.³⁷

Milieubeweging en de communistische regimes

De milieubeweging en de milieupolitiek ontwikkelde zich in elk land van Midden- en Oost-Europa verschillend. Op bepaalde vlakken zijn echter overeenkomsten waar te nemen tussen de verschillende landen. Zo had het milieu een speciale status onder de communistische regimes in de zin dat het, vanaf de jaren zeventig, een van de weinige onderwerpen was waarover relatief vrij gediscussieerd en georganiseerd kon worden. Dit was uitzonderlijk aangezien sociale initiatieven buiten de officiële staatsinstituties onder de communistische regimes normaal gesproken onderdrukt werden.

Over de reden waarom het milieu deze status als relatief controversieel onderwerp had onder de communistische regimes bestaan verschillende opvattingen onder wetenschappers. Volgens de politicoloog Barbara Jancar-Webster kwam deze speciale aanpak ten opzichte van het milieu omdat het simpelweg nooit op de zwarte lijst was gezet van verboden onderwerpen.³⁸ De politicoloog Aron Buzogany meent dat de relatieve vrijheid hierin mogelijk was door het apolitieke karakter van milieubescherming. Zelfs de totalitaire communistische regimes konden er niet mee weggomen te claimen dat ze tegen het milieu waren. Hierdoor werden volksinitiatieven en milieugroepen onder het

---

³⁶ Wim van Meurs, Liesbeth van de Grift, 'Environmental Politics in South-Eastern Europe, *Südosteuropa*, 63, (2015), 3, 365-371, p. 368

³⁷ Mirovitskaya, 'The Environmental Movement in the Former Soviet Union', p. 35

³⁸ Jancar-Webster, 'Environmental Movement and Social Change in Transition Countries', p.70

oog van de staat toegestaan.³⁹ De milieukundige Andrew Tickle en Ian Welsh delen de mening dat het milieu een van de weinige gebieden was waaronder relatief onafhankelijk van de staat georganiseerd kon worden. Zij menen daarnaast echter dat het milieu een onderwerp was met groeiende legitimiteit binnen het Marxisme-Leninisme en de Communistische Partij van de Sovjet-Unie in het bijzonder. Het milieu had legitimiteit gekregen binnen de agenda van de communistische partij omdat het een van de weinige thema's was waarover de Sovjet-Unie en het westen gedurende de Koude Oorlog met elkaar in dialoog bleven. De groeiende acceptatie voor een milieuagenda binnen de communistische ideologie zou het organiseren onder dit thema beter mogelijk hebben gemaakt. Deze grotere acceptatie in de Sovjet-Unie sijnelde volgens Tickle en Welsh door naar grotere acceptatie binnen de communistische staten in Midden- en Oost-Europa.⁴⁰ Ondanks dat er discussie bestaat over de precieze status van het milieu in de communistische maatschappijen, kunnen we echter aannemen dat het tot op zekere hoogte mogelijk was om onder het mom van het milieu te organiseren.

Deze relatieve vrijheid in de mogelijkheid tot organiseren betekende echter niet dat er geheel vrij en onafhankelijk georganiseerd kon worden. Hier werd eerder mee bedoeld dat een organisatie niet direct gecontroleerd werd door de staat, maar wel onder toezicht stond en bestond bij de gratie van de staat. Milieubescherming en milieugroepen in Midden- en Oost-Europa werden getolereerd zolang ze zich bezighielden met het milieu in een culturele of wetenschappelijke context en vooral apolitiek bleven. Groepen werden geacht zich vooral bezig te houden met natuurbescherming en daarmee verbonden zaken zoals het oplossen en opruimen van, vooral lokale, vervuiling. Protesteren tegen het beleid van de regimes dat milieuproblematiek veroorzaakte, werd nog steeds niet getolereerd. Er zijn verschillende voorbeelden waarbij milieugroepen die een te grote aanhang kregen of zich teveel met politieke of sociale veranderingen gingen bezighouden door de staat werden tegengewerkt. Zo was het lidmaatschap van de VOOP halverwege de jaren vijftig opgelopen tot bijna een miljoen. Dit succes betekende echter ook de ondergang van de onafhankelijkheid van de organisatie. Het regime vond dat VOOP te machtig werd en de organisatie werd daarom vanaf 1955 geleidelijk geïncorporeerd in de bureaucratie van de staat.⁴¹ Een vergelijkbaar voorbeeld in Tsjechoslowakije was de milieugroep *Tis*. Deze organisatie werd in 1958 opgericht met goedkeuring van de staat maar werd in 1979 door het regime opgedoekt omdat de groep te politiek werd en banden had met dissidentengroepen.⁴² Om deze

---

³⁹ Buzogany, 'Representation and Participation in Movements. Strategies of Environmental Civil Society Organizations in Hungary', p. 491-493

⁴⁰ Andrew Tickle en Ian Welsh, 'The 1989 Revolutions and Environmental Politics in Central and Eastern Europe', in Andrew Tickle en Ian Welsh, *Environment and Society in Eastern Europe*, (New York, 1998), 1-29, p. 8

⁴¹ Mirovitskaya, 'The Environmental Movement in the Former Soviet Union', p. 35; Douglas R. Weiner, *A Little Corner of Freedom: Russian Nature Protection from Stalin to Gorbachev*, (Berkeley, 2000), p. 186-190

⁴² Fagan, *Environment and Democracy in the Czech Republic*, p.64-72; Petr Jhelicka, 'The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989', in Helena Flame d. *Pink, Purple, Green: Women's, Religious, Environmental, and Gay/Lesbian Movements in Central Europe Today*, (New York, 2001) 81-94, p. 81-85

redenen was van open activistische milieugroepen en politiek protest nog vrijwel geen sprake voor de jaren tachtig.⁴³

Op politiek gebied ontstond er in de Sovjet-Unie een grotere focus op het milieu in de jaren zeventig. In die periode werd het milieu een geaccepteerd discussieonderwerp in de media. Daarnaast voerde Leonid Brezjnev, de secretaris-generaal van de Sovjet-Unie, na de eerste United Nations Conference on the Environment in Stockholm in 1972 nieuwe milieuwetgeving door in de Sovjet-Unie. Volgens Jancar-Webster begonnen rond deze tijd echter ook heimelijke discussies onder academici die op milieuprojecten werkten. Daarbij ging het om de vraag of het oplossen van milieuproblematiek het best gerealiseerd kon worden met de omverwerping van het communistische regime of door druk uit te oefenen op politieke leiders om via het huidige systeem veranderingen door te voeren. De meeste academici kozen voor de laatste optie omdat protest tegen het regime grote consequenties had. Vanuit deze positie konden ze invloed uitoefenen op de ontluikende milieubeweging en politieke leiders beïnvloeden. Slechts enkele academici kozen bewust of onbewust voor dissidentie omdat ze openlijk tegen het officiële staatsbeleid ingingen.⁴⁴ Hoewel de wetenschappelijke wereld de enige was die zich met milieubescherming en de bredere context van milieuproblematiek mocht bezighouden van de staat, beschouwden veel wetenschappers zich niet als deel van het establishment.⁴⁵ Deze oppositie tegen het regime vanuit de academische wereld is ook te zien in andere landen van Midden- en Oost-Europa. Zo zou de Tsjechoslowaakse Academie voor Wetenschappen in 1984 een kritisch document over de staat van het milieu in het land via de dissidentenorganisatie Charta 77 hebben gelekt naar de westerse pers. Ook vanuit de Hongaarse Academie werd openlijk kritiek geuit tegen de plannen voor de Gabčíkovo-Nagymaros Dam in de Donau.⁴⁶

Activisme en protest

Binnen de milieubeweging was het, zoals hierboven beschreven, mogelijk om tot op zekere hoogte te discussiëren en organiseren. Tot aan de jaren tachtig zorgden de communistische regimes in Midden- en Oost-Europa ervoor dat dit beperkt bleef en niet vervormde tot politiek activisme en protest tegen de regimes. Vanaf de jaren tachtig begon het activisme echter een steeds grotere rol te spelen binnen de milieuorganisaties.

Hiervoor worden verschillende redenen aangedragen. Tegen de jaren tachtig zou de milieuproblematiek en de daarmee samengaande gezondheidsproblemen dusdanig zichtbaar zijn geworden dat de bevolking wilde dat er daadwerkelijk iets veranderde. Daarnaast begon door de zwakke economische situatie in de Midden- en Oost-Europa de onvrede over de communistische

---

⁴³ Fagan, *Environment and Democracy in the Czech Republic*, p. 61, 62

⁴⁴ Barbara Jancar-Webster, 'Eastern Europe and the Former Soviet Union' in Sheldon Kamieniecki, *Environmental politics in the International Arnea*, (New York, 1993), 199-221, p. 211

⁴⁵ Adam Fagan, *Environment and Democracy in the Czech Republic*, p. 51-63

⁴⁶ Ibidem, p.64-72; Jehlicka, 'The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989', p. 81-85

regeringen toe te nemen. Het milieu werd een kanaal waardoor mensen hun sociale en politieke onvrede zich konden uiten. De komst van Gorbatsjov als secretaris-generaal van de Communistische Partij van de Sovjet-Unie in 1985 en het beleid van glasnost en perestrojka maakte dat het makkelijker werd voor milieugroepen om bredere kritiek te leveren op de communistische regimes. Doordat de samenleving opener werd, kwam de werkelijke omvang van de milieuproblematiek in de Sovjet-Unie steeds meer aan het licht. Daarnaast zorgde de kernramp in Tsjernobyl, hoewel lang stilgehouden en gebagatelliseerd door de overheid, voor oproepen tot verandering onder de bevolking die steeds meer gepaard gingen met de roep om radicale hervormingen en democratisering.⁴⁷

Rond deze tijd ontstonden er verschillende milieugroepen in de Sovjet-Unie met als belangrijkste de Sociaalecologische Unie (SEU) die op 25 december 1988 opgericht werd als parapluorganisatie voor honderd zestig lokale milieugroepen en was gericht op activisme.⁴⁸ Ook op politiek vlak werd een grotere nadruk op het milieu zichtbaar in de Sovjet-Unie. In het door Gorbatsjov nieuw ingestelde Congres van Volksafgevaardigden van de Sovjet-Unie, het hoogste wetgevende orgaan van de Sovjet-Unie, werden in 1989 driehonderd milieu-georiënteerde afgevaardigden gekozen wat neerkwam op twaalf procent van het congres. Negenendertig van deze afgevaardigden waren leiders binnen de milieubeweging zoals Alexey Yablokov. Hij nam de leider van SEU aan als assistent zodat de SEU een communicatiekanaal kon vormen tussen de regering en de milieugroepen.⁴⁹

In de loop van de jaren tachtig kwamen er steeds meer verschillende milieugroepen in Midden- en Oost-Europa die zich ook steeds activistische gingen gedragen.⁵⁰ Omdat het ondanks de grotere vrijheid onder Gorbatsjov nog steeds niet toegestaan was openlijk te demonstreren werd de relatieve vrijheid omtrent het milieu een belangrijk thema om onder te organiseren. Mede hierdoor zouden volgens wetenschappers als Jancar Webster en de politicologen Adam Fagan, Van der Heijden en Corry de milieubewegingen in landen als Polen, Tsjechoslowakije en Hongarije een rol hebben gehad bij de revoluties die de communistische regimes in deze landen ten van brachten. Over de impact van deze rol van de milieubewegingen bestaat echter discussie. Zo menen Jancar-Webster en Van der Heijden dat de rol van de milieubeweging cruciaal is geweest terwijl Fagan beweert dat de volksmobilisatie van de milieubeweging slechts een deel van een grotere beweging van vredesactivisten, muzikanten en religieuze groepen was en daarom niet overtrokken moet worden.⁵¹

Hoe dit protest zich uitte verschilde per land. Het eerste activistische protest in Midden- en Oost-Europa begon volgens Jancar Webster in Polen in 1980 toen in Krakow de Poolse Ecologieclub

---

⁴⁷ Paula Garb, 'Environmentalism in Russia', *Nationalities Papers*, 23, (1995), 4, 687-696, p. 688

⁴⁸ Jancar-Webster, 'Eastern Europe and the Former Soviet Union', p. 211; Garb, 'Environmentalism in Russia', p. 688; Mirovitskaya, 'The Environmental Movement in the Former Soviet Union', p. 40-45

⁴⁹ Mirovitskaya, 'The Environmental Movement in the Former Soviet Union', p. 44

⁵⁰ Corry, 'The Green Legacy of 1989', p. 316,317; Tickle, 'The 1989 Revolutions and Environmental Politics in Central and Eastern Europe', p. 4,5; Jancar-Webster, 'Environmental Movements and Social Change in Transition Countries', p.70; Fagan, *Environment and Democracy in the Czech Republic*, p. 51-63

⁵¹ Fagan, *Environment and Democracy in the Czech Republic*, p. 62; Jhelicka, 'The New Subversives', p. 81-85

(PEC) werd opgericht en succesvol demonstreerde tegen een aluminiumfabriek in Krakow. Na de noodtoestand van 1981 tot 1983 tegen de Solidariteitsbeweging bleef debat over het milieu, hoewel gecensureerd, toegestaan. Tegen 1987 bestonden er ongeveer tweeduizend lokale milieugroepen in Polen en in 1988 werd er ook de eerste Groene partij van Midden- en Oost-Europa opgericht.⁵² In Hongarije was de bouw van de Gabčíkovo-Nagymaros Dam in de Donau het thema waaronder de milieubeweging zich verenigde. De bouw van deze dam kreeg kritiek van zowel de wetenschappelijke kringen in Hongarije als milieugroepen buiten de staat zoals de Donau Cirkel. In oktober 1988 wist een protest tegen de dam veertigduizend mensen op de been te brengen in Boedapest. Volgens Jancar-Webster, Buzogány, Enyedi en Szirmai, Van der Heijden en Corry hebben deze massaprotesten van de milieubeweging het einde van de communistische regime in Hongarije ingeluid. In Tsjechoslowakije werden natuurbeschermingsorganisaties als Slowaakse Unie van Natuurbeschermers (SZOP) en de Tsjechische Unie van Natuurbeschermers (CSOP) in de jaren tachtig steeds politieker en meer gericht op grote milieuproblemen in plaats van enkel natuurbescherming. Ook het aan de Socialistische Jeugdunie gelieerde Brontosaurus begon onafhankelijker, politieker te worden en meer gericht op activisme. De Green Circle werd opgericht om onderlinge communicatie en samenwerking onder milieugroepen te vergroten. Dissidentengroepen als de Rainbow Movement, en Children of the Earth werden in 1989 opgericht en waren actief in de demonstraties tegen het regime.⁵³

2.3: De milieubeweging na 1989

Door de grote ledenaantallen die milieugroepen in Oost-Europa hadden ten tijde van de val van de communistische regimes en door de rol die ze gespeeld hadden, werd in het westen verwacht dat deze nieuwe staten een prominent milieubeleid aan zouden nemen. Dit bleek echter niet geval. Al vroeg in het transitieproces van de voormalige communistische staten naar vrije-marktdemocratieën nam de invloed van de milieubeweging af. Bij verkiezingen wisten groene partijen geen grote aantallen zetels te winnen. Omdat veel mensen voornamelijk bij de milieuorganisaties waren gegaan om te kunnen deelnemen aan protest tegen de staat, ontstond er na de val van de regimes een leegloop uit de milieubewegingen. Mensen die tot het leiderschap hadden behoord van een milieuorganisatie verlieten de organisaties voor banen in de nieuwe vrijemarkteconomie of hoge posities in de nieuwe regeringen. Dit is onder andere gebeurd in Tsjechoslowakije en Hongarije.⁵⁴ Veel mensen die om de bovenstaande redenen bij een milieubeweging waren gegaan, hadden na de val van het communisme veel minder aandacht voor het milieu.

Ondanks dat er veel voormalige leden van de milieubewegingen in de nieuwe regeringen posities hadden, werd het milieu ondergeschikt aan het oplossen van de penibele economische situatie.

---

⁵² Jancar-Webster, 'Eastern Europe and the Former Soviet Union', p. 209-211; Jancar-Webster, 'Environmental Movement and Social Change in Transition Countries', p.70

⁵³ Fagan, *Environment and Democracy in the Czech Republic*, p.64-72; Jehlicka, 'The New Subversives', p. 81-85; Enyedi, 'Environmental Movements and Civil Society in Hungary', p. 150-153

⁵⁴ Wedel, *Collission and Collusion*, p. 97

De verouderde, inefficiënte economieën van Oost-Europese landen zaten door de transitie in de problemen en veel staatsbedrijven konden niet meedraaien in de nieuwe markteconomie die ontstond. Tussen januari 1990 en het einde van 1992 daalden de lonen in Polen, Tsjechoslowakije en Hongarije respectievelijk 33,9%, 21,5% en 14%.⁵⁵ Omdat ‘westers; veelal werd gezien als betrouwbaar werd door westerse bedrijven veel verouderde, vervuilende, technologieën verkocht aan bedrijven in Oost-Europa. Hierdoor begon de heropbouw van de economieën vaak al met een achterstand op gebied van het milieu.⁵⁶ Hier is volgens de econoom György Enyedi en socioloog Viktoria Szirmai een verschil te zien tussen milieubescherming in Oost en West. In het Westen waren de milieubewegingen op zoek naar oplossingen voor crises die veroorzaakt werden door de markteconomie. De oosterse milieubewegingen zouden het westerse economische model gezien hebben als oplossing voor crises die veroorzaakt werden door het communisme.⁵⁷

Het Westen probeerde een *civil society* te creëren met een NGO-sector. NGO's werden gezien als middel om de transitie naar een democratie te bevorderen. Hoewel het milieu hierbij niet direct het belangrijkste thema was, kregen milieugroepen hier wel mee te maken. Westerse donoren gingen er volgens de antropoloog Janine Wedel echter vanuit dat de nieuwe NGO's in Oost-Europa zich, ondanks de andere omstandigheden en ontstaansgeschiedenis, hetzelfde zouden gedragen als Westerse NGO's. Ook in de terminologie ontstonden problemen. Engelse termen die voor de NGO-sector gebruikt werden als *third sector*, *independent sector*, *private voluntary sector*, *nonprofit sector* en de concepten die erachter zaten, werden vaak maar deels begrepen door Oost-Europese NGO's.⁵⁸

Er zijn daarbuiten ook culturele verschillen die invloed hebben op een mogelijke samenwerking tussen Westerse en Oost-Europese milieugroepen. Wedel meent dat de manier van werken sterk verschilde tussen beide groepen. Zo waren in Midden- en Oost-Europa interpersoonlijke banden een belangrijk deel van een samenwerkingsverband. Milieugroepen uit deze regio werkten vaak niet samen en er werd geen informatie gedeeld met personen die niet als persoonlijke vriend beschouwd werden. Als twee personen elkaar niet kenden moesten ze door middel van een gemeenschappelijke vriend aan elkaar voorgesteld worden. Leden van Westerse milieugroepen waren gewend op een professionele manier te kunnen samenwerken met onbekenden van andere organisaties. Echter in Oost-Europa was het voor samenwerking van belang dat ze een groot netwerk hadden met sterke persoonlijke banden en vriendschappen.⁵⁹

2.4: Conclusie

---

⁵⁵ P. Gowan, 'Neo-liberal theory and practice in eastern Europe'. *New Left Review*, 213, (1995), 3, 3-60, p. 20

⁵⁶ Buzogany, 'Representation and Participation in Movements', p. 492, 493

⁵⁷ Enyedi, 'Environmental Movements and Civil Society in Hongarije', p. 150-151

⁵⁸ Wedel, *Collission and Collusion*, p. 96-98

⁵⁹ Wedel, *Collission and Collusion*, p. 97

In dit hoofdstuk is naar voren gekomen dat de milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie tot ongeveer de jaren tachtig vrij klein waren. Dit kwam doordat de regimes toen nog erg repressief waren. Wel wordt duidelijk dat het milieu een thema was waarbij iets meer vrijheid bestond voor gewone mensen om zich te uiten en tot op zekere hoogte te organiseren. Vanaf de jaren tachtig met de komst van Michael Gorbatsjov als Secretaris-Generaal van de Sovjet-Unie neemt deze vrijheid verder toe in zowel de Sovjet-Unie als de rest van Midden- en Oost-Europa. Eind jaren tachtig hadden de milieubewegingen een rol in de revoluties in Midden- en Oost-Europa tegen de communistische regimes. Hoewel de omvang van deze rol niet vaststaat is wel duidelijk dat de milieubewegingen waren gegroeid tot bewegingen met grote aantallen leden. Na de val van de regimes bleek echter dat veel mensen vooral bij de milieubewegingen waren gegaan om te protesteren tegen de regimes. Een gevolg hiervan is dat de milieubewegingen ‘leeglopen’ nadat de regimes gevallen zijn. Het opbouwen van de milieubewegingen naar westers model na 1989 blijkt daarom lastiger dan tijdens de revoluties gedacht werd.

Hoofdstuk 3: Eerste dilemma, het stellen van prioriteiten

3.1: Inleiding

In dit onderzoek probeer ik aan de hand van dilemma's die Greenpeace tegenkwam in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie een beeld te scheppen van haar verwachtingen en beweegredenen in het expansieproces naar deze regio. In dit hoofdstuk zal ik bij het begin beginnen, namelijk het stellen van prioriteiten. Omdat het stellen van prioriteiten vaak de eerste stap is van een nieuwe onderneming in onbekend gebied, is dit ook het eerste grote dilemma waar Greenpeace tegenaan liep. Zoals in hoofdstuk 1 al beschreven lagen de prioriteiten van Greenpeace in het westen voornamelijk bij landen die snel financieel onafhankelijk konden worden en waar vanuit de bevolking veel belangstelling was voor een Greenpeacekantoor. In Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie lijkt het stellen van prioriteiten heel anders gegaan te zijn. Hier lijkt het belang van snelle financiële onafhankelijkheid van nieuwe kantoren vrijwel geheel afwezig te zijn geweest bij de besluitvorming. Daarnaast lijkt het vooral om politiek en ambities te draaien. Verder is er een interessante draai te zien van een focus van Greenpeace op de Sovjet-Unie voorafgaand aan 1989 en een focus op Midden- en Oost-Europa na 1989.

De vraag die ik hier zal beantwoorden is om welke redenen en met welke verwachtingen Greenpeace prioriteiten stelde in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie en hoe dit na 1989 veranderde. Om tot een antwoord te komen zal ik analyseren waarom Greenpeace zich voor 1989 voornamelijk op de Sovjet-Unie richtte en veel minder op de landen in Midden- en Oost-Europa. Daarnaast zal naar voren komen dat Greenpeace geen concrete plannen maakte voor een mogelijke val van de communistische regimes in Midden- en Oost-Europa totdat het te laat was en de revoluties in sommige landen al bezig waren. Ten slotte probeer ik een beeld te geven van de verhoudingen tussen

de verschillende bestuurlijke eenheden binnen Greenpeace, voornamelijk tussen Greenpeace International en nationale kantoren, en het effect hiervan op het stellen van prioriteiten.

3.2: Periode 1979 tot 1989

Allereerst zal ik ingaan op het dilemma dat Greenpeace had met het stellen van prioriteiten. De vraag die ik hier zal beantwoorden is om welke redenen en met welke verwachtingen Greenpeace prioriteiten stelden in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Om tot een antwoord te komen zal ik analyseren waarom Greenpeace zich in deze jaren voornamelijk op de Sovjet-Unie richtte en veel minder op de landen in Midden- en Oost-Europa. Daarnaast zal ik kijken waarom Greenpeace geen concrete plannen maakte voor een mogelijke val van de communistische regimes Midden- en Oost-Europa totdat de revoluties al daadwerkelijk gaande waren. Ten slotte zal ik de verhoudingen onderzoeken tussen de verschillende bestuurlijke eenheden binnen Greenpeace, voornamelijk tussen Greenpeace International en nationale kantoren, en het effect hiervan op het stellen van prioriteiten.

Sovjet-Unie en Midden- en Oost-Europa binnen Greenpeace International

Gedurende de eerste helft van de jaren tachtig waren Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie geen grote prioriteit voor Greenpeace. Ten tijde van de oprichting van Greenpeace International in 1979 had Greenpeace in Europa enkel kantoren in Nederland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. De eerste prioriteiten voor verdere expansie lagen in het vergroten van de campagne-effectiviteit en het vinden van landen waarvan verwacht werd dat ze snel financieel zelfstandig konden worden. Volgens deze gedachte begon Greenpeace in de jaren tachtig met het uitbreiden binnen West-Europa met kantoren in respectievelijk West-Duitsland, Denemarken, Zweden, België, Zwitserland, Spanje, Luxemburg, Italië, Noorwegen en Finland. Buiten Europa waren er door Greenpeace International al vroeg in de jaren tachtig aandachtsgebieden aangewezen waaronder Japan en Latijns-Amerika om de wereldwijde aanwezigheid te vergroten. In 1986 werd een regionaal kantoor in Argentinië geopend en in 1989 een kantoor in Japan. Pas halverwege de jaren tachtig kwam Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie in beeld.⁶⁰

Uit de interviews die ik gehouden heb met Steve Sawyer, Andy Tickle, Florian Faber en Wladimir Zaloziacky, blijkt dat een groot deel van Greenpeace International van mening was dat een expansie naar Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie niet de moeite waard was. Door het repressieve klimaat onder de communistische regimes tegenover openlijk protest zouden er betere en gemakkelijkere resultaten behaald kunnen worden in de bovenstaande westerse landen.⁶¹ Dat de

---

⁶⁰ Interview met Steve Sawyer 13 mei 2016

⁶¹ Interview met Steve Sawyer 13 mei 2016; Interview met Wolfgang Pekny 21 mei 2016; Interview met Andy Tickle 18 mei 2016; Interview met Wladimir Zaloziacky, 27 mei 2016

meerderheid bij Greenpeace International niet veel mogelijkheden zag in de regio, blijkt ook uit de vergaderingen van de raad van bestuur van de Stichting Greenpeace Council (SGC), het hoogste orgaan van Greenpeace International. Zo werden Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie geen enkele keer genoemd in algemene vergaderingen, tot 1985. Bij onderwerpen als nucleaire testen en walvisvaart, kwesties waar de Sovjet-Unie bij uitstek een aandeel in had, werd in deze vergaderingen enkel gesproken over westerse nucleaire machten als Frankrijk en de VS en over Japan op het gebied van walvisvaart.⁶² In 1985 werd de Sovjet-Unie voor het eerst genoemd, zij het enigszins zijdelings bij de constatering dat het wat beter ging in de walviscampagne tegen Japan er meer aandacht besteed kon worden aan de walvisvaart in de Sovjet-Unie en Noorwegen.⁶³

Dat de Sovjet-Unie juist vanaf 1985 genoemd werd is niet toevallig. De komst van Micheal Gorbastjov als secretarisgeneraal van de Sovjet-Unie in 1985 en het beleid van *glasnost* en *perestrojka* maakte de regio opener. Volgens de door mij geïnterviewde personen werd expansie naar Sovjet-Unie echter door het grootste deel van Greenpeace International nog steeds als een te moeilijke en kostbare stap gezien.⁶⁴ Toch vond er vanaf dat jaar een omslag plaats in de manier waarop over de Sovjet-Unie en Midden- en Oost-Europa gesproken werd. Zo werden in een SGC-vergadering in 1987 landen als Polen en Hongarije genoemd als mogelijke opties voor toekomstige expansie en werd de Sovjet-Unie in een aanbevelingsrapport samen met Japan genoemd als prioriteit voor niet-westerse expansie. In een SGC-vergadering in 1988 werd de Sovjet-Unie zelfs als de topprioriteit genoemd voor de oprichting van een kantoor.⁶⁵ Hoewel zowel Midden- en Oost-Europa als de Sovjet-Unie halverwege de jaren tachtig in beeld komen voor expansie, is er een zeer duidelijke prioriteit voor de Sovjet-Unie boven Midden- en Oost-Europa. Het is moeilijk de exacte beweegredenen en verwachtingen te achterhalen van Greenpeace International om Midden- en Oost-Europa ondergeschikt te maken aan de Sovjet-Unie omdat uit archiefmateriaal op dit gebied de argumentatie veelal ontbreekt. De interviews geven een beter beeld van de reden dat de Sovjet-Unie in korte tijd tot topprioriteit werd gekozen. De drijvende kracht achter de bewegingen naar de Sovjet-Unie zou David McTaggart zijn geweest, de toenmalige voorzitter van Greenpeace International.

Prioriteiten en machtsverhoudingen binnen Greenpeace International

Om te begrijpen hoe en waarom één man grotendeels de expansie van Greenpeace International naar de Sovjet-Unie heeft weten te bepalen, is het belangrijk de toenmalige machtsverhoudingen te kennen

---

⁶² IISG, GIA, Map 7, Minutes General Meeting van BoD SGC, Washington 31 mei -3 juni 1984; IISG, GIA, Map 7, Minutes General Meeting van BoD SGC, Lewes, 10-11 maart 1984; IISG, GIA, Map 7, Minutes General Meeting van BoD SGC, Arundel, 23-25 november 1983; IISG, GIA, map 9, Minutes General Meeting van BoD SGC, Lewes 13 maart 1985

⁶³ IISG, GIA, Map 10, Minutes General Meeting van BoD SGC, Lewes 22-25 mei 1985

⁶⁴ Interview met Steve Sawyer 13 mei 2016; Interview met Wolfgang Pekny 21 mei 2016; Interview met Andy Tickle 18 mei 2016; Interview met Wladimir Zalozičkyj, 27 mei 2016

⁶⁵ IISG, GIA, Map 18 Summary of material presented and recommendations to the Board by the Executive Committee, 14-16 februari 1987; ISG, GIA, Map 27, Greenpeace Long Term Plan Discussion Draft, mei 1988

binnen de organisatie. Uit alle interviews die ik voor dit onderzoek heb afgenomen, met Steve Sawyer, Andy Tickle, Wolfgang Pekny, Florian Faber en Wladimir Zaloziemyj, komt naar voren dat McTaggart sinds de reorganisatie in 1979 zeer veel invloed had op de organisatie. Hij stond bekend als een zeer gepassioneerde maar ook erg controlerende persoon die zich overal mee wilde bemoeien en moeilijk invloed uit handen kon geven.⁶⁶ Volgens Sawyer had McTaggart feitelijk de macht over Greenpeace International. Zo zou pas vanaf 1988 de eerste uitvoerend directeur van Greenpeace International aangesteld worden die ook daadwerkelijk de taken en verantwoordelijkheden kreeg behorend bij die functie.⁶⁷

Greenpeace International onder leiding van McTaggart dacht sterk volgens de toenmalige politieke verhoudingen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. McTaggart verwachtte dat activiteit in het oosten alleen mogelijk was via Moskou en was daarom van mening dat de Sovjet-Unie het startpunt moest worden voor activiteit in de hele regio en de hoogste prioriteit moest krijgen. De Sovjet-Unie zou hierdoor volgens McTaggart cruciaal zijn voor Greenpeace International om een wereldwijde aanwezigheid te creëren. Naast de overtuiging van McTaggart dat de Sovjet-Unie om politieke redenen prioriteit had, lijkt uit de interviews naar voren te komen dat de Sovjet-Unie ook een prestigeproject was voor McTaggart. Hij vond dat Greenpeace als internationale organisatie de Sovjet-Unie niet mocht negeren. Volgens Zaloziemyj was McTaggart erop gebrand om als eerste westerse NGO een kantoor te hebben in Sovjet-Unie, zo noemde Tickle het ook het *pet project* David McTaggart.⁶⁸

Een voorbeeld van het denken van McTaggart in de geopolitieke verhoudingen die tijd was het aanvankelijke plan, tot de revoluties in 1989, om van Moskou een regionaal kantoor te maken die projectverzoeken vanuit Midden- en Oost-Europa zou behandelen en uitvoeren. Hiermee zou de toenmalige machtsstructuur in de regio in het klein worden overgenomen door Greenpeace.⁶⁹ Dit plan was echter binnen Greenpeace International ook niet onomstreden. Vanuit het in hoofdstuk 1 genoemde Oost/West-Project, dat onder Greenpeace International viel, werd gewaarschuwd voor een dergelijke structuur. Volgens het toenmalige hoofd van het project, Jakob Lagercrantz van Greenpeace Zweden, was de verhouding van de bevolking van de communistische satellietstaten ten opzichte van de Sovjet-Unie er een die varieerde tussen haat en respect. Door de onderdrukking van de opstanden in Hongarije in 1956 en Tsjechoslowakije in 1968 zou de bevolking in die landen helemaal kritisch tegen de Sovjet-Unie aankijken. Lagercrantz meende dat het plan van een regionaal kantoor achterdocht zou kunnen opwekken bij de bevolking in Midden- en Oost-Europa tegenover Greenpeace wat het werken

---

⁶⁶ Interview met Steve Sawyer 13 mei 2016; Interview met Wolfgang Pekny 21 mei 2016; Interview met Andy Tickle 18 mei 2016; Interview met Wladimir Zaloziemyj, 27 mei 2016; Interview met Florian Faber 16 augustus 2016

⁶⁷ Interview met Steve Sawyer 13 mei 2016

⁶⁸ Interview met Wladimir Zaloziemyj, 27 mei 2016; Interview met Andy Tickle 18 mei 2016; Interview met Steve Sawyer 13 mei 2016

⁶⁹ IISG, GIA, Map 6285, Brief 10 februari 1989 van Jakob Lagercrantz aan o.a. David McTaggart over East Project Campaign Liaison; Interview met Andy Tickle 18 mei 2016

in die landen zou kunnen bemoeilijken.⁷⁰ Ook buiten Greenpeace International was er kritiek op dit plan. Andy Tickle, toen nog werkzaam bij Greenpeace UK, zegt in het interview dat dit een rampzalig plan zou zijn geweest omdat die politieke structuur juist een van de dingen was waar mensen over in opstand kwamen in Midden- en Oost-Europa.⁷¹

Interessant is ook dat het financiële aspect van het openen van een kantoor in de Sovjet-Unie nauwelijks aan bod komt in de discussie. Zoals hierboven vermeld hechtte Greenpeace er bij nieuwe kantoren doorgaans sterk aan dat ze snel financieel onafhankelijk konden worden. In het geval van de Sovjet-Unie is men zich er al vrij vroeg van bewust dat dit in dat geval niet snel gaat gebeuren. In een rapport voor de SGC staat dat Greenpeace International er rekening mee moet houden dat het kantoor in de Sovjet-Unie de eerste jaren vrijwel geheel afhankelijk zou zijn van financiële middelen van Greenpeace International.⁷²

Verhouding tussen Greenpeace International en nationale kantoren

Deze focus op de Sovjet-Unie werd niet zonder meer geaccepteerd binnen de gehele organisatie. Waar Greenpeace International zich vrijwel alleen richtte op de Sovjet-Unie zagen individuele Greenpeace-activisten wel kansen in Midden- en Oost-Europa. Zo berichtte een individuele Nederlandse Greenpeace-activist die Polen had bezocht in 1986, dat de milieusituatie ernstig was maar dat het ondanks de politieke situatie makkelijk zou zijn voor Greenpeace om zich in het land te vestigen en er veel animo voor was onder de bevolking.⁷³ Ook rapporteerden Greenpeace-activisten uit de kantoren van Duitsland en Oostenrijk dat tijdens een wetenschappelijke bijeenkomst in Budapest in 1984 en Moskou in 1986 een goede basis was gelegd voor activiteiten in Polen, Hongarije en Tsjechoslowakije. Ze raadden Greenpeace International aan te kijken naar uitbreidingsmogelijkheden in die landen.⁷⁴

Het verschil in prioriteiten was het duidelijkst zichtbaar in de spanningen tussen Greenpeace International en Greenpeace Oostenrijk, dat bekend stond als erg activistisch kantoor. Waar Greenpeace International hoofdzakelijk bezig was een wereldwijde aanwezigheid te creëren was Greenpeace Oostenrijk, als meest oostelijk gelegen kantoor, meer gericht op directe dreigingen in de omgeving. De Tsjechoslowaakse regering had plannen om langs de Oostenrijkse grens vier kerncentrales te bouwen wat Greenpeace Oostenrijk ernstige zorgen baarde. Greenpeace Oostenrijk maakte zich daarop hard voor actie tegen kernenergie in haar buurland. Echter, Greenpeacekantoren

---

⁷⁰ IISG, GIA, Map 6285, Brief 10 februari 1989 van Jakob Lagercrantz aan o.a. David McTaggart over East Project Campaign Liaison

⁷¹ Interview met Andy Tickle 18 mei 2016

⁷² IISG, map 27, Greenpeace Long Term Plan discussion draft versie mei 1988 punt E: New countries

⁷³ IISG, GIA Map 1683, brief 23 augustus 1986 van Govert de Groot aan o.a. David McTaggart

⁷⁴ IISG, GIA, Map 6283, Interne communicatie 15 december 1986, van Raimer Oertwig; IISG, GIA, Map 6283, Interne communicatie 15 januari 1987, van Florian Faber aan Raad van Bestuur; Interview met Florian Faber 16 augustus 2016

mogen officieel geen acties uitvoeren buiten hun land zonder toestemming van Greenpeace International. Toen er geen toestemming verleend werd, voerde Greenpeace Oostenrijk alsnog op eigen initiatief enkele acties uit in Tsjechoslowakije tegen kernenergie.⁷⁵ Waar bij Greenpeace International de touwtjes strak in handen van David McTaggart leken te zijn, was de controle van Greenpeace International op de nationale kantoren veel minder groot. Binnen Greenpeace International zelf was de raad van bestuur zich er ook van bewust dat er nauwelijks controle was over nationale kantoren omdat deze zelf het grootste deel van de inkomsten genereerden en de meeste staf hadden.⁷⁶ Door hun eigen middelen waren sommige nationale kantoren in staat eigen prioriteiten te stellen en acties uit te voeren tegen de strategische lijnen van Greenpeace International in. Hier komt goed naar voren dat de organisatie van Greenpeace lang niet altijd zo gecentraliseerd was als in de literatuur vaak beweerd wordt. Daarnaast lijkt ook de eensgezindheid en discipline van de organisatie niet altijd even groot.

Afwezigheid van een toekomstvisie

Toen in 1989 het protest tegen de regimes in Midden- en Oost-Europa begon aan te zwellen en het duidelijk werd dat de communistische regimes zeer waarschijnlijk zouden vallen, werd Greenpeace hier totaal door overvallen. Greenpeace had nauwelijks plannen gemaakt of prioriteiten gesteld voor een Midden- en Oost-Europa na het communisme. Zoals eerder is aangegeven lijkt Greenpeace International onder McTaggart zich blindgestaard te hebben op de Sovjet-Unie. Hierbij was de situatie in de satellietstaten op de achtergrond geraakt. Zo bestond er tot aan de revoluties in 1989 geen duidelijke strategie of prioriteiten voor Midden- en Oost-Europa. Verschillende Greenpeaceactivisten uit voornamelijk het Duitse en Oostenrijkse kantoor hebben al in 1986 opgeroepen tot een dergelijke strategie. Zij meenden dat zo beter gecoördineerd zou kunnen worden binnen de complexe politieke situatie binnen Midden- en Oost-Europa en meldden daar zelfs bij dat er tekenen te zien waren dat de regio opener begon te worden.⁷⁷ In 1988 is er een poging gedaan om een algehele strategie op te stellen voor Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Die taak werd toebedeeld aan het toen nieuwgevormde Oost/West-Project. Dit project was echter weinig effectief in het formuleren van een dergelijke strategie en leek te handelen in de overtuiging dat de politieke situatie in de regio niet zou veranderen. Zo werd halverwege 1988 nog door het project in een voorstel gemeld dat gewerkt moet blijven worden aan het opbouwen van politieke en wetenschappelijke contacten in Midden- en Oost-

---

⁷⁵ Interview met Wladimir Zaloziacky, 27 mei 2016; Interview met Andy Tickle 18 mei 2016; Interview met Steve Sawyer 13 mei 2016

⁷⁶ IISG, map 27A, Stichting Greenpeace Council Board of Directors Meetings 1979-2001, Greenpeace Long Term Plan discussion draft versie mei 1988

⁷⁷ IISG, GIA, Map 6283, Interne communicatie 15 januari 1987, van Florian Faber aan Raad van Bestuur; IISG, GIA, Map 6283, Interne communicatie 15 december 1986, van Raimer Oertwig

Europa en de Sovjet-Unie en dat het samenwerken met dissidenten en onofficiële groepen zo veel mogelijk vermeden moesten worden.⁷⁸

Hier wordt goed duidelijk hoe sterk Greenpeace International vastgeroest zat in de toenmalige geopolitieke situatie en handelde in de aanname dat deze verhoudingen zouden blijven bestaan. Zelfs ten tijde van de massademonstraties in oktober 1988 in Hongarije en de afspraken tot rondetafelgesprekken in Polen bleef Greenpeace International vanuit die overtuiging handelen. Uit documenten van het Oost/West-Project worden de protesten tegen de communistische regimes wel opgemerkt maar niet als een bedreiging voor het huidige systeem gezien. Er werd gedacht dat het hooguit zou leiden tot hervormingen en een opener maatschappij.⁷⁹ Het Oost/West-Project merkte begin 1989 wel op dat de protesten tegen de regimes in Midden- en Oost-Europa toenamen en dat het milieu daarvoor een populair thema was. Zo werd gemeld dat in Polen het milieu door zowel de kerk, de communistische partij als Solidariteit werd gebruikt.⁸⁰

Greenpeace Oostenrijk leek zich beter bewust van het naderende einde van de regimes. Volgens Faber konden ze via contacten in Tsjechoslowakije voelen dat het onrustig begon te worden in het land en er mogelijk verandering op komst was. Hierop vertrokken ze in oktober 1989, voor de grootschalige protesten begonnen, naar Tsjechoslowakije met een actiebus om folders uit te delen. Hier kan echter ook niet gesproken worden van een duidelijk vooropgesteld strategisch plan voor Midden- en Oost-Europa na het communisme. De prioriteiten van Greenpeace Oostenrijk lagen echter nog steeds bij het voeren van actie in Tsjechoslowakije, communisme of niet.⁸¹

3.3: Periode 1989 tot 1992

Zoals hierboven beschreven handelde Greenpeace International tot aan 1989 volgens de toenmalige machtsverhoudingen in de regio en in de aanname dat deze politieke structuur nog niet op het punt stond te veranderen. Het daarmee samengaande gebrek aan een plan of strategie richting Midden- en Oost-Europa na het communisme zorgde ervoor dat Greenpeace in 1989 zeer snel een beeld moest zien te krijgen van de situatie in de regio en waar Greenpeace haar prioriteiten moest leggen nu die landen zich openden voor het westen. Hier zal ik kijken hoe Greenpeace omging met deze plotselinge verandering en welke verwachtingen ze daarbij vormde. Daarnaast kijk ik hoe en waarom de prioriteiten vanaf 1989 veranderden en hoe de verhoudingen hierbij lagen binnen Greenpeace International en tussen Greenpeace International en de nationale kantoren.

---

⁷⁸ IISG, GIA, Map 6291, Proposal for the 1989 East/West Project, 28 juli 1988

⁷⁹ IISG, GIA, Map 1615, interne communicatie 30 juni 1989 van Monika Griefahn aan Brian Fitzgerald aangaande aanpassingen in het East-West project proposal; IISG, GIA, Map 6285, Brief 10 februari 1989 van Jakob Lagercrantz aan o.a. David McTaggart over East Project Campaign Liaison

⁸⁰ IISG, GIA, Map 1739, Minutes of the European Trustee meeting, 24-25 april 1989

⁸¹ Interview met Florian Faber 16 augustus 2016

Verschuivende prioriteiten in de Sovjet-Unie

Interessant is te zien hoe de prioriteiten richting Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie verschuiven in 1989. In navolging van de op Moskou gefocuste aanpak van voor 1989 bleef het werk in de Sovjet-Unie een prioriteit in dat jaar. Eind 1989 werd uiteindelijk een Greenpeacekantoor geopend in Moskou dat in april 1990 als eerste westerse NGO in de Sovjet-Unie een rechtspersoon kreeg.⁸² Dat de Sovjet-Unie gedurende 1989 aanvankelijk een prioriteit bleef is niet vreemd, gezien de veronderstelling die bij Greenpeace International heerste dat de onrust in Midden- en Oost-Europa niet voor grote veranderingen zou zorgen. Deze aanname komt onder andere naar voren in documenten van Greenpeace International waarin zo laat als oktober 1989 nog gesproken wordt over een regionaal kantoor in Moskou van waaruit Midden- en Oost-Europa zou worden bediend.⁸³ Na de daadwerkelijke oprichting van het kantoor in Moskou lijkt de Sovjet-Unie aan prioriteit te verliezen.

Hoewel het in archiefdocumenten niet uitgesproken wordt lijkt een van de redenen te zijn dat het prestigeproject van McTaggart gerealiseerd was met de oprichting van het kantoor in Moskou en dat daarmee ook de belangrijkste drijfveer weg was. Daarnaast bleek campagne voeren in de Sovjet-Unie ook met een kantoor lastig. Er kon geen goed personeel gevonden worden, er kon geen vaste kantoorruimte worden gevonden, de logistieke situatie in de Sovjet-Unie was zeer slecht en daarnaast maakte de sovjetbureaucratie het Greenpeace zeer lastig om campagne te voeren.⁸⁴ Gedurende 1990 en 1991 voerde dit kantoor geen eigen campagnes uit. Mede hierdoor verschoof de prioriteit in de Sovjet-Unie van Moskou naar Kiev. Daar stonden de autoriteiten meer open voor hulp in verband met de nasleep van de kernramp in Tsjernobyl.⁸⁵ Mede door deze ontwikkelingen verliest het kantoor in Moskou, dat met zoveel moeite was opgezet, snel aan belang vanaf 1990.

Verschuivende prioriteiten in Midden- en Oost-Europa

Aangezien het vallen van de communistische regimes in Polen, Tsjechoslowakije, Hongarije en Bulgarije als een totale verassing kwam, zorgde dit voor veel chaos binnen Greenpeace International.⁸⁶ Tot aan de massale protesten in 1989 was Greenpeace in de veronderstelling dat de toenmalige politieke verhoudingen in de regio niet zouden veranderen. Wel wordt uit een bericht van Steve Saywer, de toenmalige uitvoerend directeur van Greenpeace International, duidelijk dat het eerdere idee van Midden- en Oost-Europa als één gebied naast de Sovjet-Unie moet veranderen. Hij stelde dat de protesten lieten zien dat Midden- en Oost-Europa niet als één gebied maar als verschillende landen

---

⁸² IISG, GIA, Map 1724, Report for the SGC Board Regarding the Status in the Soviet Union. 19 april 1990

⁸³ IISG, GIA, Map 1739, Minutes for USSR Board Meeting, 21 oktober 1989

⁸⁴ IISG, GIA, Map 1742, Interne communicatie 11 december 1990, van Eliz Cunningham aan Judith Walker; IISG, GIA, Map 1743, A Briefing on the USSR Project, eind 1990;

IISG, GIA, Map 548, 1992 Porposal for Greenpeace in the USSR, juni 1991

⁸⁵ IISG, GIA, Map 1745, Interne communicatie 7 augustus 1991

⁸⁶ IISG, GIA, Map 1613, Interne communicatie 11 november 1989 van Doug Mulhall aan David McTaggart

moest worden gezien. Van een mogelijke val van het communisme sprak hij echter niet.⁸⁷ Pas na de Val van de Muur op 9 november 1989 leek de werkelijkheid pas echt doorgedrongen. Hierop werd er in november 1989 door Greenpeace International een *East-West Emergency Meeting* gehouden in Hamburg om te kijken hoe ingespeeld diende te worden op de snelle ontwikkelingen in de regio.⁸⁸

Er ontstond echter een dilemma bij het stellen van nieuwe prioriteiten voor Midden- en Oost-Europa. Greenpeace merkte dat, zoals ook in hoofdstuk 2 beschreven, westerse bedrijven zich vrijwel direct na de verandering van de regimes op de regio richtten. Deze bedrijven probeerden volgens Greenpeace in Oost-Europa verouderde, milieuvervuilende technologieën te verkopen die in het westen niet meer gebruikt konden worden vanwege de strengere milieuwetgeving. Aangezien deze technologie vaak alsnog superieur was aan de technologie die in de voormalige communistische staten gebruikt werd en technologie uit het westen als goed werd aangeschreven hadden veel bedrijven in Midden- en Oost-Europa hier interesse voor. Volgens Greenpeace betekende dit dat Oost-Europa nog jarenlang opgescheept zou zitten met vervuilende, verouderde westerse technologie. Daarnaast begonnen Westerse overheden en financiële instituties geld te verstrekken aan Oost-Europa met een sterke nadruk op economische groei en vaak minimale milieuvorwaarden. Door deze acute veranderingen verschoof de prioriteit van de Sovjet-Unie, waar weinig werd bereikt, naar Midden- en Oost-Europa. Greenpeace kwam hierbij echter voor een dilemma te staan waar het zich dan op moest gaan richten.⁸⁹

Ten eerste was er de heel praktische reden dat Greenpeace door de opening van meerdere kantoren in de jaren ervoor en de activiteiten in de Sovjet-Unie werd geconfronteerd met personeelstekorten en administratieve en infrastructurele problemen. Door deze groei-gerelateerde problemen zou het voor Greenpeace als organisatie beter zijn af te wachten. Dit was voornamelijk een argument tegen een al te snelle expansie in Oost-Europa. Hieraan gerelateerd was de angst dat met zowel de vestiging van een Greenpeacekantoor of het uitvoeren van Greenpeaceacties vanuit een westers kantoor er in Oost-Europa verwachtingen geschapen zouden worden in Midden- en Oost-Europa die Greenpeace door het tekort aan middelen niet waar kon maken. Als gevolg hiervan zou de reputatie van Greenpeace aangetast kunnen worden wat het zou bemoeilijken om in de toekomst effectief actie te voeren in de regio.⁹⁰ Er moesten keuzes gemaakt worden welke landen er met de beschikbare middelen prioriteit moesten krijgen.

Verschillen Greenpeace International en Greenpeace Oostenrijk

---

⁸⁷ IISG, GIA, Map 1686, Brief 25 augustus 1990 van Steve Sawyer aan Wladimir Zalozieckij

⁸⁸ IISG, GIA, Map 1613, Interne communicatie 11 november 1989 van Doug Mulhall aan David McTaggart; IISG, GIA, Map 1614, report of the East-West Emergency Meeting in Hamburg, 28 november 1989

⁸⁹ IISG, GIA, Map 1682, Proposal for a rapid response to events in Eastern Europe december 1989

⁹⁰ IISG, GIA, Map 1685-III, Interne communicatie 20 maart van Jim Pucket en Waldimir Zalozieckij aan o.a. Steve Sawyer, Toxics East Group en Jenny Stannard; IISG, GIA, Map 6285, Interne communicatie 8 juli 1990, Re CSFR field trip, van Waldimir Zalozieckij aan Wolfgang Pekny; IISG, GIA, Map, Interne communicatie 23 mei 1990, van Jim Puckett aan Wolfgang Pekny

Bij het stellen van prioriteiten voor Midden- en Oost-Europa is er een verschil te zien tussen Greenpeace International samen met het Oost/West-Project en de nationale kantoren, voornamelijk Greenpeace Oostenrijk. Er zijn hierbij duidelijk spanningen zichtbaar over de prioriteiten die gesteld worden, voornamelijk over de omvang en snelheid van de expansie.

Ondanks de eerdergenoemde zorgen die geuit werden omtrent de situatie in Midden- en Oost-Europa en de noodzaak voor actie lijkt de prioriteit van Greenpeace International en het Oost/West-Project in de onzekere periode van eind 1989 allereerst te hebben gelegen bij het beschermen van de merknaam 'Greenpeace'. Dit komt duidelijk terug in de prioriteiten die ze aanwijzen. Hoewel gesteld werd door het Oost/West-Project dat de milieusituatie in Polen en Tsjechoslowakije van vergelijkbare ernst waren, werd Polen aanvankelijk grotendeels genegeerd en werd Tsjechoslowakije de prioriteit voor het eerste kantoor in Midden- en Oost-Europa.⁹¹ Greenpeace International was gealarmeerd door berichten dat verschillende milieugroepen in Tsjechoslowakije de naam Greenpeace voerden en wilde daarom zo snel mogelijk de naam Greenpeace juridisch vastleggen in Tsjechoslowakije. Daarbij werd het belangrijk geacht om daar naast het vastleggen van een rechtspersoon ook een kantoor te openen. Actie tegen de 'piratengroepen' zou vanuit het buitenland lastiger uit te voeren zijn en daarnaast slecht voor het imago van Greenpeace. Het vacuüm van Greenpeace moest opgevuld worden door te laten zien dat zij de echte Greenpeace waren en dat er maar één Greenpeaceorganisatie bestond.⁹²

Bij Greenpeace Oostenrijk waren de prioriteiten nauwelijks veranderd. Zij wilde actie voeren tegen kernenergie in Tsjechoslowakije en zagen in de protesten en het wankelen van de regimes een goede kans. Greenpeace Oostenrijk was kort voordat de protesten in Tsjechoslowakije begonnen al met een bus het land binnengereden om actie te voeren tegen de kerncentrales bij de Oostenrijkse grens en bevond zich in november 1989 in Praag op het plein tijdens de grote demonstraties.⁹³ In de eerste maanden na de revoluties waren zowel Oost/West-Project en Greenpeace Oostenrijk voor snelle actie in Tsjechoslowakije. De redenen waren echter verschillend wat ertoe leidde dat tussen beide groepen in 1990 alweer spanningen ontstonden. Aanvankelijk steunde het Oost/West-Project de offensieve actie met de bus van Greenpeace Oostenrijk tijdens de demonstraties om te laten zien dat Greenpeace al bestond. Naast andere milieugroepen zou ook de Tsjechoslowaakse groene partij van plan zijn de naam te gebruiken.⁹⁴ Nadat de naam Greenpeace in juli 1990 juridisch werd vastgelegd in de Tsjechoslowakije is te zien dat het Oost/West-Project weer terughoudender werd met activiteiten in dat land. Buiten het opzetten van het kantoor, wat pas in 1992 officieel werd, keerde het Oost/West-

---

⁹¹ IISG, GIA, Map 1950, Interne communicatie 23 november 1989 van Steve Bloom aan Wladimir Zalozieckij en Michael Undorf

⁹² IISG, GIA, map 1613 Documents concerning the opening of a Greenpeace office in Czechoslovakia 1989-1990, Proposal to set up a Greenpeace office in Czechoslovakia 27 januari 1990; IISG, GIA, Map 1950, Interne communicatie 5 december 1989 van Michael Undorf aan o.a. Wladimir Zalozieckij en Steve Sawyer; IISG, GIA, Map 1613, Interne communicatie 18 december 1989 CSSR-update van Michael Undorf aan de SGC Board

⁹³ Interview met Wolfgang Pekny 21 mei 2016; Interview met Florian Faber 16 augustus 2016

⁹⁴ IISG, GIA, Map 1613, Interne communicatie 13 december 1989 van Wladimir Zalozieckij aan Steve Sawyer en Steve Bloom

Project zich tegen de acties die vanuit Oostenrijk werden gevoerd. Over de spanningen die dat opleverde zal ik in hoofdstuk 5 verder ingaan. Voor nu is het belangrijk dat hiermee duidelijk wordt dat het beschermen van de naam het belangrijkste was voor het Oost/West-Project en Greenpeace International, terwijl het Greenpeace Oostenrijk juist om actievoeren ging.

Deze terughoudendheid van het Oost/West-Project is ook te zien in andere landen als Polen en Hongarije. Zo werden de eerste activiteiten in Polen pas halverwege 1990 begonnen en nam Greenpeace eerder een meer ondersteunende rol aan dan een leidende activistische rol. Hongarije werd aanvankelijk gezien als makkelijke uitbreidingsmogelijkheid voor een kantoor vanwege de open maatschappij en sterke milieubeweging. Later werd dit, volgens Oost/West-coördinator Andy Tickle juist aangehaald als reden om toch niet naar Hongarije te gaan. De toevoeging van Greenpeace aan de milieubeweging zou in Hongarije minder groot zijn dan elders waardoor de beperkte middelen er niet aan werden besteed.⁹⁵

3.4: Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik de vraag behandeld met welke redenen en verwachtingen Greenpeace haar prioriteiten stelde in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie en hoe dit na 1989 veranderde. In dit hoofdstuk zijn een aantal dingen duidelijk geworden.

Wat allereerst naar voren komt is dat de belangrijkste reden voor Greenpeace International om naar de Sovjet-Unie te gaan het prestigeproject van David McTaggart was. Door zijn invloed binnen de organisatie wist hij de Sovjet-Unie tot prioriteit te maken. Hij deed dit vanuit een overtuiging dat de bestaande politieke machtsstructuur aangehouden moest worden in de regio. Greenpeace International onder McTaggart was in de veronderstelling dat de Sovjet-Unie de deur tot Midden- en Oost-Europa zou zijn en dat daarom eerst daar een kantoor gevestigd moest worden voordat aan landen in Midden- en Oost-Europa begonnen kon worden. Zijn machtige positie wordt onder andere duidelijk doordat, hoewel er kritiek was binnen Greenpeace International op de werkbaarheid van deze strategie, McTaggarts plan toch doorgevoerd werd.

Door deze zeer op de Sovjet-Unie gefocuste strategie lijkt Greenpeace International Midden- en Oost-Europa uit het oog verloren te hebben. Hierbij heerste er een aanname onder Greenpeace International dat de toenmalige politieke verhoudingen voorlopig hetzelfde zouden blijven en de prioriteit op de Sovjet-Unie moest blijven liggen. Spanningen en protesten in Midden- en Oost-Europa

---

⁹⁵ Interview met Andy Tickle 18 mei 2016

werden nauwelijks opgemerkt of slecht geïnterpreteerd. Hierdoor werd Greenpeace International totaal verrast toen de communistische regimes in 1989 omvielen. Het jaar 1989 is als duidelijk keerpunt te zien in de prioriteiten die Greenpeace stelde en de verwachtingen die het had. De oude visie op Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie werd plotseling irrelevant en het idee om van Moskou een regionaal kantoor te maken werd overboord gegooid. Greenpeace International gaat zich meer richten op het onder controle houden van de situatie in Midden- en Oost-Europa waarbij er een nadruk lijkt te liggen op het beschermen van de naam Greenpeace.

De verwachtingen en beweegredenen van Greenpeace waren op dit vlak dus voornamelijk gebaseerd op incorrecte aannames over de situatie in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie en de toekomst van het communistische systeem. Wat daarnaast opvalt is dat de prioriteiten bij Greenpeace International meer lijken te liggen op het oprichten van kantoren en het beschermen van de naam dan het daadwerkelijk actievoeren tegen milieuproblematiek. Specifieke milieuproblemen in landen leken niet een doorslaggevende factor te zijn voor Greenpeace bij het stellen van haar prioriteiten in de regio. Hiermee lijkt het in te gaan tegen de eigen missie zoals die in hoofdstuk 1 is weergegeven. Daarbuiten lijkt Greenpeace International zich niet zozeer te richten op welke landen graag een Greenpeacekantoor zouden willen. In het hoofdstuk komt naar voren dat verscheidene individuele Greenpeaceactivisten aangaven dat er in landen als Polen en Hongarije er veel animo is voor een Greenpeacekantoor voor 1989. Greenpeace International lijkt deze meldingen echter te negeren.

Daarnaast komt in dit hoofdstuk naar voren dat de eenheid binnen de organisatie niet zo groot is als in de literatuur wordt beweerd. Deze centralisatie lijkt wel binnen Greenpeace International geheerst te hebben waar David McTaggart de scepter zwaaide en kritische stemmen niet veel ruimte leken te krijgen. Echter, de controle van Greenpeace International over nationale kantoren als Greenpeace Oostenrijk lijkt een stuk minder groot te zijn geweest. Zowel voor als na 1989 zijn er spanningen zichtbaar vanwege verschillende prioriteiten waarbij Greenpeace Oostenrijk meermaals tegen het beleid van Greenpeace International ingaat.

Hoofdstuk 4: Tweede dilemma, samenwerking met externe partijen

4.1: Inleiding

Een tweede dilemma waar Greenpeace in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie mee werd geconfronteerd betrof de samenwerking met externe partijen. In het westen ging Greenpeace prat op haar onafhankelijkheid van zowel overheden als bedrijven. Door ledendonaties was Greenpeace financieel geheel onafhankelijk en liet haar beleid op die manier niet beïnvloeden door externe partijen.⁹⁶ Daarnaast stond Greenpeace bekend vanwege haar vaak lijnrechte houding en haar felle protest tegenover overheden. In de Sovjet-Unie en Midden- en Oost-Europa verschilde de politieke en maatschappelijke situatie tot de val van de communistische regimes in die landen echter sterk van die in het westen. Openlijk protest tegen de regimes en het oprichten van onafhankelijke organisaties was niet toegestaan. Zoals in hoofdstuk 2 beschreven werd de samenleving in die landen iets opener met de komst Gorbatsjov in 1985. Nog steeds kon er echter niet zomaar een onafhankelijke protestorganisatie opgericht worden.⁹⁷

---

⁹⁶ Timmer, *Agility and Resilience*, p. 113

⁹⁷ Jancar-Webster, 'Eastern Europe and the Former Soviet Union', p. 209-211; Barbara Jancar-Webster, 'Environmental Movement and Social Change in Transition Countries', *Environmental Politics*, 7, 1 (1998) 69-90, p.70

In dit hoofdstuk ga ik behandelen hoe Greenpeace zich als westerse tegendraadse organisatie zich handhaafde in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Hierbij zal de vraag centraal staan met welke externe partners Greenpeace samenwerkte in het oosten en om welke reden en met welke verwachtingen Greenpeace dit deed. Wederom maak ik hier een onderscheid in de redenen en verwachtingen van Greenpeace voor en na 1989. In dit hoofdstuk zal ten eerste naar voren komen dat Greenpeace International in de Sovjet-Unie en Midden- en Oost-Europa voornamelijk samenwerkte met aan de staat gelieerde instituten als de eerdergenoemde Academies voor Wetenschappen. Contact met dissidenten werd officieel gemeden. Ik zal analyseren waarom Greenpeace dit in de Sovjet-Unie wel deed, terwijl dit in het westen sterk afgekeurd werd. Hieruit zal blijken dat Greenpeace deze strategie hoofdzakelijk volgde door een combinatie van pragmatisme en persoonlijke ambities. Daarnaast zal ik verder analyseren waarom Greenpeace niet met dissidentengroepen samenwerkte, terwijl deze vaak veel dichterbij het gedachtegoed van Greenpeace lagen. Ten tweede zal blijken dat ook op dit gebied Greenpeace overvallen werd door de revoluties van 1989. Door de eerdere houding tegenover dissidenten bleek dat Greenpeace na het vallen van de communistische regimes in Midden- en Oost-Europa juist een gebrek had aan netwerken en contacten in de milieubeweging in die regio. Dit dilemma leent zich voor een analyse met het model van milieu-NGO classificatie uit hoofdstuk 1, omdat de samenwerking met de staat daar een belangrijk deel van uit maakt.

4.2: Periode van 1979 tot 1989

Samenwerking met de staat

Zoals in het vorige hoofdstuk beschreven is David McTaggart van grote invloed geweest op de richting van Greenpeace International met betrekking tot de expansie naar het oosten. Ook in dit dilemma heeft hij een vooraanstaande rol gespeeld. In een interview vertelt Florian Faber dat McTaggart tijdens een milieucongres in 1985 voor het eerst in aanraking kwam met wetenschappers van de Academie voor Wetenschappen van de Sovjet-Unie. Door de komst van Gorbatsjov en de grotere toegankelijkheid en openheid die dat met zich meebracht, wilde McTaggart in 1986 een project uitvoeren in de Sovjet-Unie.⁹⁸ Het plan was een concert te houden in de stijl te houden van Live Aid, wat het jaar ervoor gehouden was, maar dan gelijktijdig in Moskou en Washington met het milieu als ideologie-overschrijdend thema.⁹⁹

McTaggart werd uitgenodigd door de Academie in Moskou om het plan te bespreken en ontmoette hier meer officiële wetenschappers en overheidsfunctionarissen. Hoewel dit niet in archiefdocumentatie of interviews naar voren is gekomen, raakt hij hierbij aan de in hoofdstuk 2 beschreven status van het milieu binnen de Sovjet-Unie als manier om met het westen in dialoog te

---

⁹⁸ Interview met Florian Faber 16 augustus 2016

⁹⁹ IISG, GIA, Map 1739, Interne communicatie 18 juli 1986, van David McTaggart aan alle kantoren

blijven. Desondanks bleek in 1987 dat het concert toch niet door kon gaan terwijl de voorbereidingen van het concert al ver gevorderd waren. Hoewel dit eerste project mislukte bleef McTaggart en daarmee Greenpeace International toch actief in de Sovjet-Unie. De samenwerking van Greenpeace International met de staat in de Sovjet-Unie kan gezien worden als combinatie van een pragmatisme en opportunisme. Hierin bewandelde Greenpeace International wederom de weg van de bestaande politieke structuur, zij het hier binnen de Sovjet-Unie zelf.

Volgens Faber, die in 1986 een tijd met McTaggart in Moskou had gewerkt voor het concertproject, is een voorname reden voor het onderhouden van de overheidscontacten dat McTaggart graag met hooggeplaatste mensen omging. Hij wilde na het mislukken van het concert de hoge contacten bij de Academie voor Wetenschappen van de Sovjet-Unie niet kwijtraken.¹⁰⁰ De contacten die Greenpeace International had met overheidsfunctionarissen en leden van de Academie voor Wetenschappen liepen vooral in de eerste jaren dan ook bijna allemaal via McTaggart. Dit is terug te zien in het archiefmateriaal waar vrijwel alle updates vanaf de eerste rapportage over de Sovjet-Unie in 1986 van de hand van McTaggart komen.

Het handelen van McTaggart zou gezien kunnen worden als een pragmatische manier om in ieder geval iets te kunnen doen in de Sovjet-Unie. De aanwezigheid van Greenpeace bestond bij de gratie van de staat en zonder toestemming van de staat zou er nooit een kantoor opgericht kunnen worden. Uit het interview met Faber komt echter naar voren dat binnen Greenpeace het handelen van McTaggart meer als opportunisme werd gezien. Ondanks de machtige positie van McTaggart kwamen de nauwe contacten met overheidsfunctionarissen in de Sovjet-Unie hem op veel kritiek te staan binnen Greenpeace. McTaggart moest in SGC-vergaderingen met veel moeite zijn koers verdedigen tegenover nationale kantoren die sterk gekant waren tegen inmenging van de staat en vonden dat hij Greenpeace principes afzwakte ten behoeve van een aanwezigheid in de Sovjet-Unie. McTaggart wist uiteindelijk de SGC te overtuigen, maar er werd bepaald dat de Sovjet-Unie een grote uitzondering was en dat dit niet nog eens kon gebeuren.¹⁰¹ Daarnaast werd bepaald dat geld aannemen van de staat en inmenging in partijpolitiek niet was toegestaan.¹⁰² Hoewel McTaggart onder vuur kwam te liggen werd hier ook zijn machtspositie bevestigd. Hij wist vrijwel in zijn eentje de rest van de organisatie met zich mee te krijgen.

De prioriteit in de Sovjet-Unie lag voornamelijk bij de persoonlijke ambitie van McTaggart voor de oprichting van een kantoor en niet zozeer bij het actievoeren voor het milieu zoals ook in het vorige hoofdstuk naar voren kwam. Zo blijkt uit hoofdstuk 2 dat er eind jaren tachtig verschillende grote milieuorganisaties waren in de Sovjet-Unie. Wanneer actievoeren het grootste doel zou zijn geweest, zouden dat logischer partners zijn geweest voor Greenpeace. De opportunistische houding van McTaggart lijkt echter goed te werken voor het doel dat hij voor ogen had en hij wist de

---

¹⁰⁰ Interview met Florian Faber 16 augustus 2016

¹⁰¹ Interview met Florian Faber 16 augustus 2016

¹⁰² IISG, GIA, Map 6291, Proposal for the 1989 East/West Project, 28 juli 1988

mogelijkheden binnen de het sovjet-systeem te vinden. Na het mislukken van het concert komt McTaggart samen met Yevgeny Velikhov, vicepresident van de Academie voor Wetenschappen in de Sovjet-Unie, met het idee voor de International Foundation for the Survival en Development of Humanity (hierna: de Foundation). De Foundation zou een internationaal fonds worden dat in samenwerking met de Academie voor Wetenschappen van de Sovjet-Unie projecten zou uitvoeren op gebied van ontwapening en milieu. Greenpeace zou projectvoorstellen kunnen aanleveren aan de Foundation en op die manier toch in zekere zin haar milieuagenda in de Sovjet-Unie kunnen uitvoeren. Het zou de eerste NGO zijn die in de Sovjet toestemming kreeg van de Raad van Ministers om als geheel onafhankelijke organisatie te opereren.¹⁰³ Ook dit plan kwam McTaggart in de SGC op veel kritiek te staan, omdat Greenpeace haar projecten uit handen zou geven aan de Academie. McTaggart noemde deze kritiek echter een gebrek aan creativiteit en was van mening vooral pragmatisch te handelen.¹⁰⁴

Hoewel tot nu toe de Academie voor Wetenschappen van de Sovjet-Unie steeds als staatsinstelling genoemd wordt, kan hier wel een kanttekening bij geplaatst worden. Zoals in hoofdstuk 2 is beschreven was een deel van de academici die bij de Academie voor Wetenschappen aangesloten waren gekeerd tegen het regeringsbeleid maar bleven ze lid van de Academie vanuit de overtuiging dat ze meer verandering teweeg konden brengen binnen het systeem dan als dissident. Hoewel het een overheidsinstituut betrof en daarom deel was van de staat zaten er personen bij die positief stonden tegenover de opvattingen van Greenpeace. Je zou kunnen stellen dat wanneer samenwerking met staatsinstellingen vereist is om actief te zijn in een land, de Academie voor Wetenschappen het mindere kwaad was. Daarnaast was de Sovjet-Unie niet het enige land waar werd samengewerkt met de Academie voor Wetenschappen. Zo waren er rond 1989 ook contacten met de Poolse Hongaarse en Bulgaarse Academie voor Wetenschappen. De samenwerking in deze landen bleef echter beperkt tot het bijwonen van milieucongressen die door hen werden georganiseerd en enkele gezamenlijke wetenschappelijke onderzoeken.¹⁰⁵

Samenwerking met milieugroepen en dissidenten in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie

Zoals meermaals benoemd streefde Greenpeace International, en David McTaggart in het bijzonder, een kantoor na in de Sovjet-Unie en werd hierbij samengewerkt met overheidsinstellingen. Zoals in hoofdstuk 2 beschreven bestonden er echter ook relatief levendige milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Lokale milieugroepen en milieuactivisten lijken op het eerste gezicht

---

¹⁰³ IISG, GIA, Map 5402, Meeting with Yevgeny Velikhov and Rolf Bjoernerstedt, The Foundation, 22 januari 1988

¹⁰⁴ IISG, GIA, Map 1739, Verslag over een discussie in de SGC 1987, van McTaggart

¹⁰⁵ IISG, Map 1683, Brief van Jakob Lagercrantz aan de Poolse Academie voor Wetenschappen, 2 maart 1988; IISG, map 29, Brief 8 juli 1989 van David McTaggart aan de SGC Board of Directors; IISG, GIA, Map 6284, Notulen van vergadering in Gothenburg 8 maart 1989 'Campaigning in the East Block'

een logischer partners voor Greenpeace dan de staat en de aan de staat gelieerde Academies. Toch was de officiële richtlijn van Greenpeace International volgens interviews met Tickle, Sawyer en Faber in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie dat er niet samengewerkt werd met dissidenten.¹⁰⁶

Hoewel hierover in het archiefmateriaal weinig te vinden is, menen Sawyer en Faber dat deze lijn ten opzichte van dissidenten een direct gevolg is van de ambitie om een kantoor op te richten in de Sovjet-Unie. Greenpeace International was, zoals hierboven al vermeld, zich ervan bewust dat de aanwezigheid van Greenpeace in de Sovjet-Unie bestond bij de gratie van de staat. Ze wilden de staat daarom niet tegen de schenen schoppen door openlijk met dissidenten of verboden groeperingen om te gaan.¹⁰⁷ Wel bestonden er enkele ontmoetingen, al was dat onder toezicht van de Academie, met de natuurbeschermingsgroepen die toegestaan waren zoals in hoofdstuk 2 beschreven.¹⁰⁸ Uit een document van het Oost/West-Project wordt duidelijk dat er goed moest worden nagedacht wat voor relaties Greenpeace met dissidenten in Sovjet-Unie maar ook Midden- en Oost-Europa moest onderhouden. Totdat daar een besluit over genomen was, moest er zeer voorzichtig mee omgegaan worden.¹⁰⁹ In Midden- en Oost-Europa lijkt het onderhouden van relaties met dissidenten minder schadelijk aangezien er nog geen plannen waren om er een kantoor te stichten. Toch zegt Wladimir Zaloziyekj, destijds directeur van Greenpeace Oostenrijk, dat er geen officiële banden bestonden met de milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa.¹¹⁰ Hieruit blijkt weer dat Greenpeace niet goed voorbereid was op een toekomst zonder de communistische regimes in Midden- en Oost-Europa. Door geen netwerk op te bouwen binnen de milieubewegingen was Greenpeace na de val van de regimes grotendeels afhankelijk van persoonlijke contacten die Greenpeace-activisten hadden.

Want ondanks dat er geen officiële banden werden onderhouden met dissidentengroepen, was er wel degelijk sprake van onofficiële veelal persoonlijke contacten tussen Greenpeace-activisten en de milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Florian Faber vertelt dat hij in zijn tijd in Moskou buiten de Academie om persoonlijke ontmoetingen had met lokale milieuactivisten.¹¹¹ Daarnaast waren er individuele Greenpeace-activisten die op eigen initiatief en op eigen titel landen bezochten. Zo waren er activisten uit Nederland en Zweden die goede contacten hadden met Solidariteit, de kerk en individuele activisten in Polen.¹¹² Andy Tickle, een latere coördinator van het Oost/West-Project, had via academisch onderzoek in Tsjechoslowakije in de jaren tachtig een netwerk opgebouwd van dissidenten, lokale milieuactivisten en milieuwetenschappers. Nadat hij bij Greenpeace UK actief was geworden is hij in 1988, uit eigen interesse teruggegaan om een lijst op te stellen van milieuactivisten zonder te weten dat later dat jaar de Muur zou vallen.

---

¹⁰⁶ Interview met Florian Faber 16 augustus 2016;

¹⁰⁷ Interview met Steve Sawyer 13 mei 2016; Interview met Florian Faber 16 augustus 2016

¹⁰⁸ Interview met Florian Faber 16 augustus 2016

¹⁰⁹ IISG, GIA, Map 6291, Proposal for the 1989 East/West Project, 28 juli 1988

¹¹⁰ Interview met Wladimir Zaloziyekj, 27 mei 2016

¹¹¹ Interview met Florian Faber 16 augustus 2016

¹¹² IISG, Map 1683, Noties van Govert de Groot over bezoek aan Polen, 23 augustus 1986; IISG, Map 1683, Brief van Jakob Lagercrantz aan Jan Marcin, 1988

Alhoewel hij hier niet uit naam van Greenpeace was, werd er wel over de organisatie gepraat en wisten deze mensen dat hij bij Greenpeace zat.¹¹³ Een vergelijkbare activist met een persoonlijk netwerk is Michael Undorf die in 1989 bij Greenpeace Oostenrijk kwam werken en later bij het Oost/West-Project zou komen. Hij had bij de politieke studentenorganisatie in Wenen gezeten die contact hadden met studentenorganisaties aan de andere kant van het IJzeren Gordijn. Deze hadden op hun beurt weer contact met dissidenten uit de milieubeweging of maakten er zelf deel van uit. Via deze weg had Undorf contacten met de Tsjechoslowaakse milieubeweging en dissidentengroepen.¹¹⁴

Hoewel er officieel dus zo terughoudend mogelijk werd gedaan met het contact met dissidenten en onofficiële groepen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie was er dus wel degelijk, hoofdzakelijk informeel, contact. De netwerken die individuele Greenpeace activisten vormden na de val van de communistische regimes in Midden- en Oost-Europa werd een basis voor de expansie van Greenpeace in deze landen. Omdat Greenpeace werd overvallen door de revoluties, waren dit de weinige contacten waarop gebouwd konden worden in deze landen. Dit gold speciaal voor Tsjechoslowakije dat na 1989 de prioriteit werd in regio.

4.3: Periode van 1989 tot 1992

Zoals hierboven beschreven werd er voor 1989 samengewerkt met officiële partijen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie omdat Greenpeace volgens de toenmalige politieke structuur leek te denken en niet de staat als vijand wilde maken. Toen in 1989 de communistische regimes omvielen waren de politieke verhoudingen opeens geheel anders. Het in het vorige hoofdstuk genoemde idee van Moskou als deur naar de communistische satellietstaten was niet meer relevant. In veel landen in Midden- en Oost-Europa kwamen voormalige dissidenten, met wie het contact voorheen werd geschuwd, in de nieuwe regeringen. De samenwerking met externe partijen verschilde echter per land. In de Sovjet-Unie veranderde de situatie niet sterk. In Midden- en Oost-Europa waar de situatie wel sterk veranderden, nam Greenpeace verschillende houdingen aan ten opzichte van externe partners.

Weinig verandering in de Sovjet-Unie

Zoals in het vorige dilemma beschreven, bleef de grootste prioriteit in de Sovjet-Unie het oprichten van een eigen kantoor. Uit de manier waarop Greenpeace dit wilde bereiken, is te zien dat ook op het gebied van samenwerking er weinig veranderde in de Sovjet-Unie. Om een eigen rechtspersoon te krijgen, was toestemming nodig van de Raad van Ministers van de Sovjet-Unie, het hoogste uitvoerende en bestuurlijke orgaan. Daarom droeg David McTaggart begin 1989 de zwaarste wetenschappelijke en politieke contacten aan die hij had voor de raad van bestuur van het nog op te

---

¹¹³ Interview Andy Tickle 18 mei

¹¹⁴ Emailwisseling met Wolfgang Pekny, 21 mei 2016

richten Greenpeace Sovjet-Unie. Hieronder vielen de tweede man van het metrologisch staatsinstituut, een voormalig hoofd van het Sovjet ruimteprogramma, de vicevoorzitter van de Academie en wetenschappelijk adviseur van Gorbatsjov, de hoofdredacteur van Novy Mir, het grootste literatuur magazine in de Sovjet-Unie en Alexey Yablokov, een milieugezind congreslid die zoals in hoofdstuk 2 beschreven ook actief was binnen de milieubeweging.¹¹⁵ Deze strategie wierp zijn vruchten af en Greenpeace kreeg als eerste westerse NGO een rechtspersoon in de Sovjet-Unie op 13 april 1990.¹¹⁶ Hoewel al deze personen kritisch stonden tegen het milieubeleid van de Sovjet-Unie, laat het zien dat Greenpeace International in de Sovjet-Unie, ook terwijl de protesten in Midden- en Oost-Europa al waren begonnen, nauw bleef samenwerken met aan de staat gelieerde contacten.

Zoals in het vorige dilemma al beschreven, was het moeilijk voor het kantoor om effectief te worden in de Sovjet-Unie. Ook met de status als onafhankelijke organisatie bleef het moeilijk kritisch te zijn tegenover de staat. Samenwerking met dissidenten en milieugroepen bleef gedurende de communistische periode lastig. Daarnaast maakte de slechte economische situatie dat de aandacht voor het milieu verslapt. Enige tijd na het uiteenvallen van de Sovjet-Unie maakte het kantoor volgens Florian Faber, die vanaf 1993 in de raad van bestuur van Greenpeace Rusland zat, een doorstart. Hierbij werd het kantoor Greenpeace Rusland opnieuw opgezet volgens Greenpeace principes en werden banden met de nieuwe staat zoveel mogelijk gemeden. Hoewel dit een erg interessante casus is, valt dit buiten de strekking van dit onderzoek. Om een vollediger beeld te krijgen van Greenpeace in het voormalige ‘Oostblok’ zal hier verder onderzoek naar gedaan moeten worden.

Waarom en hoe de samenwerking veranderde in Midden- en Oost-Europa

Wat betreft de veranderingen ten opzichte van externe samenwerking is Midden- en Oost-Europa een interessantere casus. Waar er in de Sovjet-Unie weinig veranderde, was er in Midden- en Oost-Europa sprake van een totale omslag. Greenpeace hanteerde een verschillende aanpak in de verschillende landen in de regio.

Waar contact met dissidenten voor 1989 officieel zoveel mogelijk gemeden moesten worden, werd het hebben van contacten met dissidenten vanaf 1989 door Greenpeace International opeens erg waardevol gevonden. Omdat er geen officiële contacten waren met deze groepen, was Greenpeace International in de eerste roerige fases van 1989 vrijwel geheel afhankelijk van de eerdergenoemde individuele contacten die op persoonlijke titel gemaakt waren door Greenpeace-activisten. Zoals in hoofdstuk 2 beschreven was het van groot belang om persoonlijke netwerken te hebben in die regio. Uit een vergadering komt naar voren dat Greenpeace zich dit realiseerde. Omdat vrijheid van meningsuiting en kritische geschriften onder het communisme verboden was geweest, waren

---

¹¹⁵ IISG, GIA, Map 1739, Report to the European Trustees Meeting, 24 mei 1989 van David McTaggart

¹¹⁶ IISG, GIA, Map 1724, Report for the SGC Board Regarding the Status in the Soviet Union. 19 april 1990

persoonlijke contacten de norm geworden in deze kringen.¹¹⁷ Zoals hierboven vermeld hadden Michael Undorf en Andy Tickle een eigen netwerk van milieuactivisten in Tsjechoslowakije. Omdat Tsjechoslowakije na vanaf 1989 een prioriteit werd, werden zij om die reden door Greenpeace International op het Oost/West-Project gezet om het oprichten van het kantoor in goede banen te leiden.¹¹⁸ Samenwerking met de staat diende zoveel mogelijk vermeden te worden, aangezien dat geen voorwaarde voor aanwezigheid meer was. Omdat de democratische transitie nog niet was voltooid, waren er stemmen binnen het Oost/West-Project dat ook voorzichtig aan gedaan moest worden met het aannemen van een meer geïnstitutionaliseerde rol in Tsjechoslowakije. De verwachtingen hierbij waren dat lobbywerk of politiek werk contraproductief zou kunnen werken bij de nog zwakke instituties.¹¹⁹

De aanpak in Tsjechoslowakije verschilde sterk van die in bijvoorbeeld Polen. Waar er in Tsjechoslowakije sprake was van een matige samenwerking met de lokale milieubeweging en met de staat was de aanwezigheid van Greenpeace in Polen juist vrijwel geheel gebaseerd op samenwerking met de milieubeweging daar. Dit verschil lijkt grotendeels verklaard te kunnen worden door het feit dat er in Tsjechoslowakije een kantoor moest worden opgericht en er in Polen actie werd gevoerd tegen een specifiek milieuprobleem. In Polen werd geen kantoor geopend omdat er geen directe bedreiging was voor de naam Greenpeace. Ook waren er weinig middelen vanwege de activiteiten in Tsjechoslowakije en Sovjet-Unie. Wel werden er kansen gezien milieuproblemen aan te pakken in Polen door lokale milieugroepen te ondersteunen. De samenwerking in die situatie lijkt makkelijker te zijn gegaan dan in Tsjechoslowakije. Dit lijkt zo te zijn omdat het in Polen slechts om samenwerkingspartners ging, waarbij de steun weer kon worden opgezegd als de samenwerking niet goed verliep. In Tsjechoslowakije lag de nadruk meer op het vinden van personeel om het nieuwe kantoor te bemannen. Hierbij moesten personen in het Greenpeacesysteem worden geïncorporeerd, waardoor het belangrijker werd geacht dat het van begin af aan de juiste personen waren. Uit documenten komt naar voren dat er in het verleden problemen waren ontstaan door een ongeschikte eerste lichte lokaal personeel bij een nieuw kantoor (welk kantoor wordt niet gespecificeerd). Dat moest in het geval van Tsjechoslowakije zoveel mogelijk worden vermeden.¹²⁰

Rekruteren in milieubeweging

Hoewel het Oost/West-Project in Tsjechoslowakije al vroeg in 1990 de naam Greenpeace juridisch beschermd had gekregen, was er grote moeite bij het opzetten van een kantoor. Deze problemen lagen voornamelijk met het vinden het juiste personeel onder de bestaande milieuactivisten. Zoals in

---

¹¹⁷ IISG, GIA, Map 1739, Minutes of the European Trustee meeting, 24-25 april 1989

¹¹⁸ ISG, GIA, Map 1685, Interne communicatie 18 juni 1990, van anoniem persoon aan Steve Sawyer

¹¹⁹ ISG, GIA, Map 6286, Interne communicatie 23 mei 1990, van Jim Puckett aan Wolfgang Pekny

¹²⁰ IISG, GIA, Map 6285, Interne communicatie 25 oktober 1990, van Ricardo Wilson -Grau aan o.a. Walidimir Zaloziakcyj en Wolfgang Pekny

hoofdstuk 1 beschreven zoekt Greenpeace voor personeel in nieuwe landen naar geschikte mensen die voldoen aan alle eisen om geïncorporeerd te kunnen worden in het Greenpeacesysteem. Volgens Andy Tickle was de milieubeweging in Tsjechoslowakije op te delen in vier groepen. De academici die zich schuilhielden binnen de staatsinstellingen; mensen die in de officiële milieugroepen als Brontosaurus CSOP en SZOPK hadden gezeten; echte dissidenten zoals Charta 77 en tot slot jonge studenten die in het laatste jaar voor de revolutie massaal activist waren geworden in groepen als Children of the Earth en de Rainbow Movement.¹²¹

Een probleem hierbij was dat het Oost/West-Project mensen wilde die al voor de revolutie in de milieubeweging zaten, waardoor een groot deel van de beschikbare mensen afviel. Daarbij was Charta 77 nooit erg groot geweest, waren van de officiële milieugroepen weinig mensen fulltime met milieu bezig geweest, had SZOPK al lidmaatschap aangevraagd bij Friends of the Earth International, en moest bij de academici opgepast worden dat er geen communisten tussen zaten.¹²² Daarnaast was de milieubeweging niet professioneel opgezet, mensen kenden het concept van een NGO niet.¹²³ Dat Greenpeace bezig was met rekruteren van de beste mensen onder de bestaande milieugroepen, maakte de organisatie volgens Tickle niet populair bij deze groepen.¹²⁴ In een groot deel van de landen in Midden- en Oost-Europa zoals Hongarije, Polen en Tsjechoslowakije waren personen uit de milieubeweging in de nieuwe regeringen gekomen. In Polen en Hongarije bracht dit vooral kansen met zich mee doordat dit voor milieugezinde stemmen in de nieuwe regeringen zorgden. In Tsjechoslowakije leidde dit daarnaast ook tot problemen, aangezien vaak de leiders en beste mensen uit de milieubeweging voor de overheid waren gaan werken. Mensen die voorheen makkelijk benaderbaar waren, hadden toen vaak geen tijd of interesse meer.¹²⁵

Ook had Greenpeace problemen haar antinucleaire standpunt over te brengen onder de Tsjechoslowaakse bevolking. In het land bestond een relatief grote steun voor kernenergie, omdat er op dat moment nog veel zwaar vervuilende bruinkoolcentrales in werking waren. Deze bruinkoolcentrales zorgden voor veel zichtbare vervuiling en gezondheidsproblemen en waren daardoor impopulair onder de bevolking. Het feit dat Greenpeace kernenergie, de vorm van energie zonder zichtbare luchtvervuiling, wilde verbieden kon rekenen op weinig steun onder een groot deel van de bevolking.¹²⁶ Dit zorgde er weer voor dat lokale milieugroepen als Children of the Earth en

---

¹²¹IISG, GIA, Map 1681, Memo 3 januari 1990, van Andy Tickle aan o.a. Michael Undorf en Wladimir Zaloziacky; Interview met Andy Tickle 18 mei 2016

¹²²IISG, GIA, Map 1681, Memo 3 januari 1990, van Andy Tickle aan o.a. Michael Undorf en Wladimir Zaloziacky;

¹²³IISG, GIA, Map 1686, Rapport Oost-Europa, 21 november 1989

¹²⁴Interview met Andy Tickle 18 mei 2016

¹²⁵IISG, GIA, map 1613, Andy Tickle en Wladimir Zaloziacky, 27 januari 1990, Proposal to set up a Greenpeace office in Czechoslovakia; IISG, GIA, Map 1681, Memo 3 januari 1990, van Andy Tickle aan o.a. Michael Undorf en Wladimir Zaloziacky

¹²⁶IISG, GIA, Map 1613, Interne communicatie 22 januari 1990 van Andy Tickle aan Wladimir Zaloziacky en Michael Undorf, Interview met Andy Tickle 18 mei 2016

Rainbow Movement niet met Greenpeace geassocieerd wilden worden.¹²⁷ Door het niet kunnen vinden van het juiste personeel bleef het werk van Greenpeace Tsjechoslowakije lange tijd zeer beperkt. De samenwerking met de milieubeweging was ook moeizaam te noemen. Pas toen in mei 1992 alles rond was en het Tsjechische personeel gevonden was, begon het echte campagnewerk van Greenpeace Tsjechoslowakije en daarmee ook een verbeterde relatie met lokale NGO's. Dat valt echter buiten dit onderzoek en zou voor een volledig beeld van de samenwerkingsverbanden in de milieubewegingen van Midden- en Oost-Europa in een ander onderzoek nagegaan moeten worden.

Zoals hierboven vermeld had Polen geen prioriteit voor een eigen Greenpeacekantoor. Daarom was het Oost/West-Project in Polen niet zozeer op zoek naar personen om in het Greenpeacesysteem te incorporeren, maar naar samenwerkingspartners voor campagnes. De aanpak die het Oost/West-Project hier hanteerde, lijkt een stuk succesvoller en effectiever te zijn geweest dan in de Sovjet-Unie of Tsjechoslowakije. De kwestie waar in Polen op gericht werd, was het gebruik van westerse pesticiden in de Poolse landbouw. Het plan was om enkel een faciliterende rol te spelen door niet samen te werken met de regering, maar enkel informatie aan te dragen over de gevaren van pesticiden en alternatieve oplossingen. Daarnaast moest Greenpeace een faciliterende rol spelen in het opbouwen van de capaciteit van Poolse NGO's, zodat ze in de toekomst zelf rond deze kwestie informatie konden aanleveren, de situatie monitoren en overheidsbeleid beïnvloeden.¹²⁸ De nadruk in Polen lag zeer sterk in het opbouwen van een netwerk met lokale NGO's en samenwerking binnen dit netwerk. Zo werd alvorens het project te starten contacten gelegd met vrijwel alle grote Poolse NGO's, waaronder de Poolse Ecologieclub (PEC) die in hoofdstuk 2 genoemd is. De verwachting was dat omdat Greenpeace hier geen eigen kantoor ging hebben, het niet alle activiteiten kon uitvoeren. Door de Poolse milieubeweging te versterken en de campagne te faciliteren werd verwacht dat toch een goed resultaat behaald zou kunnen worden. Bij succes zou dit een model moeten worden voor andere voormalig communistische landen zonder Greenpeacekantoor.¹²⁹ Hoewel de resultaten van de campagne middelmatig waren, was de samenwerking tussen Greenpeace en de lokale NGO's in Polen erg goed.¹³⁰

4.4: Conclusie

In dit hoofdstuk is getracht de vraag te beantwoorden om welke redenen en met welke verwachtingen Greenpeace de externe partijen koos waarmee ze samenwerkte. Net als in het vorige hoofdstuk werd de houding van Greenpeace International voor 1989 wederom gedomineerd door de Sovjet-Unie.

---

¹²⁷ IISG, GIA, Map 1687, Rapport 8 november 1990 van meeting in Praag tussen Greenpeace en Children of the Earth

¹²⁸ IISG, GIA, Map 1686, Proposal for Sustainable Agriculture Project in Poland, 27 maart 1990

¹²⁹ IISG, GIA, Map 1686, Follow Up Proposal for an Alternative Agriculture Proposal in Poland, 20 augustus 1990

¹³⁰ IISG, GIA, Map 1687, Interne communicatie van Kryzstof Szemblerski aan Wladimir Zaloziekyj, 14 oktober 1991

Doordat er in de Sovjet-Unie een voet aan de grond moest komen, werd het beleid voor samenwerking daarop aangepast. Omdat de enige mogelijkheid om een kantoor in de Sovjet-Unie te krijgen was door middel van samenwerking met de staat, werd er op officieel niveau niet samengewerkt met dissidenten of onofficiële milieugroepen en werden contacten met staatsinstituten aangemoedigd. Hierdoor lijkt Greenpeace International op het vlak van haar onafhankelijkheid te hebben ingeleverd op haar principes. Wat opvalt is dat Greenpeace het ogenschijnlijk grote potentieel aan aandacht voor het milieu in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie zoals in hoofdstuk 2 is beschreven, vrijwel niet gebruikt had.

Wanneer we terugkijken op de classificatie van milieu-NGO's uit hoofdstuk 1 lijkt Greenpeace hier geen duidelijke positie in te nemen. Ze lijkt hier een geïnstitutionaliseerde rol aan te willen nemen door vooral met de staat om te gaan. Greenpeace lijkt in dit geval echter geen toegang te hebben gekregen tot het besluitvormingsproces van de staat of mogelijkheden gekregen te hebben het besluitvormingsproces te beïnvloeden door middel van bijvoorbeeld lobby. Door wel het contact met dissidenten te vermijden en geen confronterende acties te voeren tegen de staat kan Greenpeace in dit geval ook niet gerekend worden tot een protestgroep. In het geval van de Sovjet-Unie lijkt Greenpeace dus vooral ingeleverd te hebben aan de staat en daarmee haar principes, maar vrijwel niks teruggekregen te hebben om haar missie te bevorderen. Hoewel dit niet zonder kritiek bleef binnen Greenpeace, werd deze lijn aangehouden tot de revoluties in 1989. Interessant is dat er hier weer wordt gehandeld onder de aanname dat het systeem voorlopig blijft bestaan, op geen enkel moment wordt er nagedacht over een plan voor een mogelijke toekomst in Midden- en Oost-Europa zonder de communistische regimes.

Ook in dit dilemma is het jaar 1989 weer een keerpunt in de manier waarop Greenpeace het dilemma aanpakt. Doordat Greenpeace International niet had geïnvesteerd in netwerken met de milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa kwam het onvoorbereid op het totaal nieuwe speelveld in regio aan. Interessant is dat de Greenpeace-activisten die op persoonlijke titel een netwerk met milieubewegingen hadden gevormd in Midden- en Oost-Europa en daarmee destijds tegen de officiële lijn van Greenpeace International ingingen, opeens van groot belang zijn en plekken krijgen in het Oost/West-Project om de expansie naar die regio in goede banen te leiden. In deze expansie naar had Tsjechoslowakije de prioriteit voor het openen van een nieuw kantoor. Hierdoor is de samenwerking met de externe partijen niet zozeer gericht op samenwerking, maar meer op het rekruteren van stafleden onder de lokale milieubeweging. Onder andere om die reden weet het Oost/West-Project in de eerste periode geen goede band te kweken met de Tsjechoslowaakse milieubeweging. Het project wilde samenwerken terwijl het ook aas op de beste mensen uit die beweging.

De moeite die Greenpeace had met de samenwerking in Tsjechoslowakije komt goed overeen met de problemen die in hoofdstuk 2 door de antropoloog Janine Wedel worden aangehaald. Het gebrek aan kennis over het concept NGO en het grote belang van persoonlijke relaties. Ook lijkt Greenpeace in Tsjechoslowakije, net als in de Sovjet-Unie, weinig concreets gedaan te hebben om

haar missie te bereiken. Door niet met de staat samen te willen werken en ook geen lobbyrol aan te willen nemen, kon zij hier niet tot de publieke lobby worden gerekend. Echter door de moeizame relatie met de milieubeweging en de bevolking heeft Greenpeace hier ook niet de rol van protestorganisatie op zich genomen.

In Polen waar de nadruk vrijwel helemaal lag op het goed samenwerken en ondersteunen van de milieubeweging ten behoeve van een specifieke campagne, is er een veel sterkere band met deze milieubeweging. Uit dit hoofdstuk zou je kunnen concluderen dat het oprichten van een kantoor in land vooral veel extra problemen opleverde en, in ieder geval in de eerste jaren, weinig bijdroeg aan de campagne effectiviteit. Het gericht samenwerken voor specifieke doeleinden, zoals in Polen gebeurde, lijkt daarentegen zowel een betere samenwerking met de milieubeweging opgeleverd te hebben als een grotere campagne effectiviteit. Door wel informatie aan te leveren aan de staat, maar verder niet samen te werken, heeft Greenpeace wel geprobeerd het besluitvormingsproces te beïnvloeden. Echter door acties van lokale groepen te steunen heeft Greenpeace hierbij ook bijgedragen aan directe actie tegen de regering, waardoor zij op dat vlak in de buurt komt van een participatieve protestorganisatie. Polen, het land waar de minste verwachtingen waren voor externe samenwerking lijkt hier het meest succesvolle te zijn geweest.

Hoofdstuk 5: Derde dilemma: Positionering van de organisatie

5.1: Inleiding

In de vorige twee hoofdstukken is naar voren gekomen dat voor 1989 de nadruk lag op de Sovjet-Unie en dat de aanpak van prioriteiten en externe samenwerkingen daarop gebaseerd was. Na de val van de communistische regimes in 1989 verschoof de aandacht meer naar Midden- en Oost-Europa en daarmee ook de manier van aanpak. Met de aanwezigheid in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie en de verschillende contacten die gelegd waren bij zowel staatsinstanties als de milieubewegingen stond Greenpeace voor het dilemma hoe zij zich als organisatie wilden positioneren in deze landen. Waar de vorige dilemma's voornamelijk draaiden om politieke kwesties als de machtsstructuur in de regio's en de regeringen niet tegen het zere been schoppen, heeft dit dilemma een meer sociaal-maatschappelijk karakter. Het dilemma dat Greenpeace hier tegenkwam, draait voornamelijk om hoe de organisatie gezien wilde worden in de regio. Bij Greenpeace speelde er een discussie of activiteiten in de regio wel of niet vanuit het westen georganiseerd moesten worden. Dit werd het zogeheten milieu-imperialisme genoemd. De vraag die ik in dit hoofdstuk wil beantwoorden is hoe Greenpeace zich in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie voor en na 1989 wilde

positioneren en welke rol de discussie over het milieu-imperialisme hierbij had. Wederom zal ik kijken naar de redenen en verwachtingen van Greenpeace voor haar handelen omtrent dit dilemma.

Allereerst zal ik het begrip milieu-imperialisme verder uitleggen zodat duidelijk wordt wat het precies inhoudt. Daarna zal ik ingaan op de vraag waarom de discussie voorafgaand aan de revoluties eigenlijk nauwelijks werd gevoerd en na 1989 juist des te meer. Hierbij zal ik, net als in de vorige hoofdstukken, aandacht schenken aan de verschillen tussen de verschillende landen en de interne verhoudingen tussen de verschillende eenheden van Greenpeace op dit gebied. In dit hoofdstuk zal duidelijk worden dat er spanningen bestonden tussen voor- en tegenstanders van het milieu-imperialisme.

Milieu-imperialisme

Milieu-imperialisme is een term die veel wordt genoemd in archiefdocumenten, voornamelijk omtrent Midden- en Oost-Europa. Hoewel deze discussie binnen Greenpeace pas openlijk begon na de revoluties is het idee van milieu-imperialisme ook toe te passen op de situatie voor 1989. Met milieu-imperialisme wordt een bepaalde manier van handelen binnen een nieuw land bedoeld, een grotendeels offensieve manier van handelen. Dit hield in dat Greenpeace als westerse, moreel superieure milieuorganisatie, op volle sterkte een nieuw land binnen zou treden en daar geheel zelfstandig prioriteiten zou stellen en campagnes zou voeren zonder inspraak van de lokale bevolking en de lokale milieubeweging. Dit is de reputatie die Greenpeace heeft onder sommige wetenschappers. Zo meent de politicoloog Thomas Princen dat Greenpeace wrok zou oproepen bij lokale milieubewegingen door een land binnen te gaan, een actie te houden met veel media-aandacht en dan weer de milieubeweging aan zijn lot over te laten.¹³¹ Interessant is daarom dat deze discussie wel werd gevoerd binnen Greenpeace.

5.2: Periode 1979 tot 1989

Afwezigheid van de discussie voor 1989

Zoals gezegd vond de discussie rond de strategie en het milieu-imperialisme pas plaats na de val van de communistische regimes in Midden- en Oost-Europa. Hiervoor zijn verschillende redenen aan te halen. Ten eerste lag de focus voor 1989 grotendeels op de Sovjet-Unie, Midden- en Oost-Europa kreeg beduidend minder aandacht van Greenpeace International. Doordat er geen plannen werden gemaakt op het niveau van Greenpeace International voor activiteiten in Midden- en Oost-Europa bleven de discussies over deze regio logischerwijs veelal uit. In de Sovjet-Unie werd er voor 1989 wel

---

¹³¹ Matthias Finger en Thomas Princen, *Environmental NGOs in World Politics: Linking the Local and the Global*, (1994), p. 44

gesproken over hoe te handelen in het land, maar werd de term milieu-imperialisme nog niet gebruikt. Op het eerste gezicht handelde Greenpeace International er vrij imperialistisch. Het hoofddoel was in de Sovjet-Unie aanvankelijk niet zozeer het uitvoeren van acties tegen milieuproblematiek, maar het stichten van een kantoor als eerste westerse NGO. Greenpeace kwam naar de Sovjet-Unie en meed het contact met de lokale milieugroepen zoveel mogelijk.

Een punt kan wel gemaakt worden dat door de samenwerking met de Academie voor Wetenschappen van de Sovjet-Unie er wel overleg is geweest met de wetenschappelijke gemeenschap en er daarom wel is geluisterd naar de problemen binnen het land. Uit het eerdergenoemde aanvankelijke plan van Greenpeace International om van Moskou een regionaal centrum te maken blijkt echter dat McTaggart sterk imperialistisch georiënteerd was. Volgens dit plan zou heel Midden- en Oost-Europa bediend worden vanuit een kantoor in Moskou. Ondanks dat dit kantoor een afgevaardigde zou moeten hebben uit elk land van de regio zou het nauwelijks mogelijk zijn om milieuactivisten uit Midden- en Oost-Europa zelf de kans te geven hun prioriteiten te stellen.

De acties die Greenpeace Oostenrijk uitvoerde in Tsjechoslowakije in 1988 zijn wel duidelijk imperialistisch te noemen. Ze werden geheel uitgevoerd en gepland vanuit Oostenrijk zonder samenwerking of overleg met lokale groepen.¹³² Greenpeace Oostenrijk stond daarbij ook bekend als een sterk activistisch kantoor, wat ook op te maken valt uit de confronterende houding tegenover Greenpeace International. Onder andere door deze acties stond Greenpeace bij de milieugroepen in Midden- en Oost-Europa, vooral Tsjechoslowakije, al in de jaren tachtig bekend als activistische organisatie die actievoerde tegen kernenergie. Dit wordt duidelijk door brieven die zijn geschreven in jaren tachtig aan Greenpeace Oostenrijk door milieugroepen uit Tsjechoslowakije. Volgens Wolfgang Pekny van Greenpeace Oostenrijk zorgde de reputatie van Greenpeace als antinucleaire organisatie ervoor dat er vanuit Tsjechoslowakije vanaf 1985 documenten met informatie werden gestuurd over de situatie omtrent de kernenergiecentrales die langs de grens gepland stonden. Hoewel dit meestal anoniem gebeurde, vermoedde men volgens Pekny dat deze berichten van Charta 77 kwamen.¹³³ In hoofdstuk 4 is echter wel gebleken dat toen Greenpeace in Tsjechoslowakije een kantoor wilde stichten deze antinucleaire reputatie juist voor problemen zorgde in het land.

5.3: Periode 1989 tot 1992

Zoals in de inleiding gezegd was de discussie rond de houding die Greenpeace moest aannemen in Midden- en Oost-Europa er vooral een van na 1989. De vraag die dat opwerpt is waarom Greenpeace vanaf dat moment bezig was met de houding die ze aannam terwijl die discussie in de Sovjet-Unie vrijwel afwezig was geweest.

---

¹³² Interview met Wolfgang Pekny 21 mei 2016; Interview met Wladimir Zalozieckyj, 27 mei 2016

¹³³ Interview met Wolfgang Pekny 21 mei 2016

Oplaaierende discussie

De voornaamste reden dat de discussie rond hoe Greenpeace zichzelf moest neerzetten pas echt begon vanaf 1989, is dat Greenpeace toen voor het eerst in de communistische regio openlijk en vrij kon handelen. Voorheen was Greenpeace gebonden aan voorwaarden van de staat om überhaupt aanwezig te mogen zijn of riskeerden actievoerders celstraffen als ze zonder toestemming actievoerden zoals bij Greenpeace Oostenrijk in Tsjechoslowakije.

Er bestonden verschillende meningen omtrent het milieu-imperialisme zowel binnen Greenpeace International als tussen de nationale kantoren. Binnen deze discussie waren er grof gezegd twee kampen aan te wijzen. Het kamp tegen milieu-imperialisme, waaronder de twee Oost/West coördinatoren Wladimir Zalozieckij en Andy Tickle en het grootste deel van de rest van Greenpeace International, was van mening dat imperialistisch handelen averechts zou werken. Zij waren van mening dat in landen uit Midden- en Oost-Europa die meer dan vijftig jaar onder het communisme en de macht van de Sovjet-Unie hadden geleefd, het niet goed voor de reputatie van Greenpeace zou zijn als ze zich ook als een binnenvallende mogendheid zou gedragen. Zo zou het draagvlak onder de bevolking minder groot worden. Een plotselinge aanwezigheid van Greenpeace zou daarnaast het werk van gelijkgezinde NGO's kunnen ondermijnen, kwaad bloed zetten bij deze bewegingen en samenwerking in de toekomst bemoeilijken. Het zou beter zijn de lokale bevolking te integreren in het Greenpeacesysteem zodat ze hun eigen prioriteiten kunnen stellen.¹³⁴ Daarnaast hanteerden zij het argument dat als Greenpeace vanuit het buitenland te fel zou protesteren dit niet zou worden gewaardeerd door de bevolking die trots was op hun eerste vrij gekozen regering.¹³⁵ Het kamp dat voor een offensieve imperialistische aanpak waren, wilde juist zo snel en massaal mogelijk actievoeren in de voormalig communistische landen. Omdat de milieuproblematiek zo ernstig was, meenden zij dat actie op dat moment belangrijker was dan de manier hoe Greenpeace overkwam in deze nieuwe landen. Onder dit kamp viel vooral het nationale kantoor Greenpeace Oostenrijk, maar ook bijvoorbeeld Michael Undorf, coördinator van het Oost/Wets-Project.¹³⁶

Verschillende aanpak in verschillende landen.

Zoals in de vorige dilemma's ook al naar voren is gekomen, bestaat er een verschil in hoe Greenpeace International en het Oost/West-Project Tsjechoslowakije behandelden en hoe ze de andere landen in de regio behandelden, voornamelijk Polen en Hongarije. In het geval van de positionering van

---

¹³⁴ IISG, GIA, Map 6285, Interne communicatie 8 juli 1990, Re CSFR field trip, van Waldimir Zalozieckij aan Wolfgang Pekny; IISG, GIA, Map 6286 Correspondence with East-West contacts on the opening of Greenpeace offices. 1989-1992, Interne communicatie 23 mei 1990, van Jim Puckett aan Wolfgang Pekny

¹³⁵ Interview met Andy Tickle 18 mei 2016

¹³⁶ IISG, GIA, Map 6285, Report of the fieldtrip to CSFR from 5th-15th June 1990, Van Wolfgang Pekny aan Wladimir Zalozieckij op 6 juli 1990; IISG, GIA, Map 1613, Interne communicatie 18 december 1989 CSSR-update van Michael Undorf aan de SGC Board

Greenpeace in deze landen is hier ook sprake van. De voornaamste reden was dat bij een land waarbij Greenpeace International een kantoor wilde oprichten, zoals in de Sovjet-Unie en Tsjechoslowakije, er minder vrijheid was om een bepaalde houding aan te nemen omdat er praktische zaken geregeld moesten worden.

Zoals in hoofdstuk 3 naar voren kwam had Greenpeace haast met de expansie naar Tsjechoslowakije om haar naam te beschermen. Hoewel het belang grotendeels bij Greenpeace International lag, moesten de anti-imperialistische Zalozičky en Tickle dit als coördinatoren van het Oost/West-Project uitvoeren. Om deze reden steunde het Oost/West-Project aanvankelijk de offensieve actie van Greenpeace Oostenrijk om snel Tsjechoslowakije binnen te gaan. Toen Greenpeace eenmaal een rechtspersoon had gekregen nam deze steun af en beriep voornamelijk Zalozičky zich op het belang niet imperialistisch over te komen. Dit leidde tot spanningen tussen het Oost/West-Project en Greenpeace Oostenrijk dat nog steeds pleitte voor snelle en grootschalige actie.¹³⁷ Hierin stonden vooral Zalozičky en Wolfgang Pekny, voormalige collega's bij Greenpeace Oostenrijk, tegenover elkaar. Greenpeace Oostenrijk bleef acties uitvoeren in Tsjechoslowakije omdat ze het niet eens waren met de nieuwe lijn waarop Zalozičky ze weer op het matje riep.¹³⁸ Door de constante aandrang om actie wordt Pekny in de communicatie ook wel Wolfgang 'the Pusher' Pekny genoemd. Ondanks dat het Oost/West-Project het niet eens was met de houding van Greenpeace Oostenrijk, bleven zij sporadisch actief in Tsjechoslowakije.¹³⁹

Binnen het Oost/West-Project bestonden er ook spanningen tussen voor- en tegenstanders van een imperialistische aanpak. In het nieuwe team zat ook de meer imperialistisch ingestelde Michael Undorf, die volgens het interview met Tickle het liefst direct het hele kantoor in Tsjechoslowakije zou bemannen met westerse Greenpeace-activisten. Uit dit interview kwam naar voren dat dit tot zeer grote spanningen leidde binnen het Oost/West-Project. Omdat Zalozičky het hoofd van het project was, werd echter de terughoudendere lijn aangehouden, wat Undorf moeilijk kon verkroppen.¹⁴⁰ Door de in het vorige hoofdstuk genoemde problemen met het vinden van personeel en de relatie met de milieubeweging, zorgde de anti-imperialistische houding er wel voor dat de start van het kantoor grote vertraging opliep. Door het gebrek aan lokale stafleden moest ook meer gedaan worden door westerse Greenpeace-activisten, wat de aanwezigheid van Greenpeace toch enigszins imperialistisch maakte. Het is echter interessant om te zien dat er spanningen bestonden op verschillende niveaus, zowel tussen Greenpeace International en Greenpeace Oostenrijk, maar ook binnen Greenpeace International zelf. Hieruit kan je opmaken dat Greenpeace niet de strakke organisatie is als die vaak genoemd wordt.

---

¹³⁷ IISG, GIA, Map 6285, Interne communicatie 19 juli 1990, Re CSFR fieldtrip, van Wolfgang Pekny aan Wladimir Zalozičky; IISG, GIA, Map 6285 Correspondence concerning the East-West/East-Waste project. 1989-1990, Interne communicatie 8 juli 1990, Re CSFR field trip, van Wladimir Zalozičky aan Wolfgang Pekny; Interview met Wolfgang Pekny 21 mei 2016; Interview met Wladimir Zalozičky, 27 mei 2016

¹³⁸ IISG, GIA, Map 6286, Interne communicatie 23 mei 1990, van Jim Puckett aan Wolfgang Pekny; IISG, GIA, Map 6285, Interne communicatie 8 juli 1990, Re CSFR field trip, van Wladimir Zalozičky aan Wolfgang Pekny;

¹³⁹ IISG, GIA, Map 1685, Interne communicatie 18 juni 1990, van anoniem persoon aan Steve Sawyer

¹⁴⁰ Interview met Andy Tickle 18 mei 2016; Interview met Wladimir Zalozičky, 27 mei 2016

Voor de andere landen in Midden- en Oost-Europa wilde het Oost/West Project een zo anti-imperialistisch mogelijke aanpak hanteren. Zoals in hoofdstuk 3 besproken waren direct na het vallen van de communistische regimes milieubedreigingen in de vorm van westerse steun en bedrijven. Hier lag een dilemma voor het Oost/West-Project want ze wilde aan de ene kant niet te offensief overkomen maar aan de andere kant waren ze van mening dat wel iets moest gebeuren. Een compromis wat ze vonden was het oprichten van een informatiecentrum voor Midden- en Oost-Europa. Hiermee konden lokale milieubewegingen met informatie gesteund worden terwijl ook imperialistisch gedrag vermeden werd.¹⁴¹

In Polen ging Greenpeace hierin een stap verder. Hoewel het Oost/West-Project hier wel een campagne wilde opzetten, was het veel vrijer om een niet-imperialistische houding aan te nemen. Ten eerste was er in Polen geen activistisch nationaal kantoor actief als het Oostenrijkse dat haar eigen prioriteiten nastreefde in het land. Ten tweede waren de doelen in Polen veel minder vast omschreven dan in Tsjechoslowakije. Zoals ook te zien was in de Sovjet-Unie moesten er in Tsjechoslowakije veel praktische zaken geregeld worden waarvoor mensen met kennis van het Greenpeacesysteem nodig waren. In Polen wilde het Oost/West-Project slechts een campagne opgang zetten waardoor dit veel minder nodig was. Zoals bij het vorige dilemma vermeld, was het doel in Polen om slechts een faciliterende en opbouwende rol aan te nemen naar de lokale milieubeweging toe. Hierdoor was er geen grote Greenpeaceaanwezigheid nodig in het land en werd de lokale milieubeweging de capaciteit gegeven om zelf actie te gaan voeren.

5.4: Conclusie

In dit hoofdstuk heb ik de discussies geanalyseerd die bestonden binnen Greenpeace over de positionering van de organisatie. In de periode voor 1989 bestond de discussie rond de positionering van Greenpeace veel minder. Door de controle van de staat had Greenpeace weinig vrijheid om een echt eigen houding aan te nemen. Daarnaast lijkt David McTaggart ook weinig interesse gehad te hebben in de delicate verhoudingen die de gepaard gingen met de anti-imperialistische opvatting.

De discussie over hoe Greenpeace zich moest neerzetten laaide pas op na 1989. Uit dit hoofdstuk komt naar voren dat de discussie over milieu-imperialisme en de vrijheden die Midden- en Oost-Europa na de val van de communistische regimes opeens kenden hand in had gaan. Onder staatscontrole had Greenpeace nooit de lokale milieubeweging kunnen laten meedenken omdat het protest van deze beweging voor 1989 per definitie al door de staat verworpen werd. Het is interessant te zien dat buiten het hebben van vrijheden ook het doel in een land van groot belang was voor de positionering van Greenpeace. Het oprichten van een kantoor in een land brengt moeilijkheden met

---

¹⁴¹ IISG, GIA, Map 1950 Proposal for East/West Information Centre, 25 april 1990; IISG, GIA, Map 6286, Interne communicatie 8 maart 1990, Van Jim Puckett aan Wladimir Zalozieckij en Steve Sawyer, East/West Toxics Proposals

zich mee die de vrijheid van Greenpeace beperkte om zich te uiten zoals ze wilde. De verwachting van Greenpeace lijkt te zijn geweest dat in de landen van Midden- en Oost-Europa na 1989 er de mogelijkheid was om een nieuwe lijn te voeren en op een andere manier te werk te gaan dan in de Sovjet-Unie

Eindconclusie

De vraag die in dit onderzoek centraal stond is de volgende: In hoeverre veranderde de verwachtingen en aanpak van Greenpeace in het expansieproces naar Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie na de val van het IJzeren Gordijn in 1989 met betrekking tot dilemma's over prioriteiten, externe samenwerking en positionering in de periode van 1979 tot 1992? Allereerst zal ik kort samenvatten wat er in de vijf hoofdstukken beschreven is. Daarna zal ik mij richten op het beantwoorden van de hoofdvraag en suggesties voor verder onderzoek doen.

Om tot een antwoord op deze vraag te komen heb ik de drie dilemma's, prioriteiten, externe samenwerking en positionering, elk in een hoofdstuk behandeld. Van elk dilemma heb ik de verwachtingen, beweegredenen en aanpak van Greenpeace vergeleken voor en na 1989. Om deze vraag in context te zetten heb ik allereerst de organisatiestructuur van Greenpeace en haar manier van werken beschreven. Hieruit kwam naar voren dat er geen sprake is van één Greenpeace-entiteit maar dat de organisatie kan worden opgedeeld in verschillende lagen. Het overkoepelende orgaan is Greenpeace International dat zich bezighoudt met de internationale strategie en het oprichten van Greenpeacekantoren in nieuwe landen. Binnen Greenpeace International bestaan verschillende

onderdelen waarvan het Oost/West-Project voor dit onderzoek het meest van belang is geweest. Dit project had vanaf 1988 als taak om de expansie naar Midden- en Oost-Europa te coördineren en in mindere mate de Sovjet-Unie. Tot slot heeft Greenpeace in verschillende landen een nationaal kantoor dat op lokaal niveau activiteiten uitvoert. Daarnaast heb ik Greenpeace besproken binnen een classificatie van milieu-NGO's. Hierin kwam naar voren dat het algemene beeld van Greenpeace er een is van een organisatie die zowel activistische acties uitvoert als zich tot op zekere hoogte bezighoudt met lobbypraktijken.

Voor verdere context heb ik in hoofdstuk 2 de ontwikkeling van de milieubewegingen en de milieupolitiek in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie beschreven tot aan 1992. Hieruit kwam naar voren dat de milieubeweging in deze regio na de Tweede Wereldoorlog zwaar onderdrukt werkt omwille van snelle industrialisatie maar zich vanaf de jaren zeventig weer begon te ontplooiën. In de eerste periode van mijn onderzoek, 1979 tot 1989, had het milieu een speciale status gekregen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Het milieu als neutraal apolitiek thema had ervoor gezorgd dat er een zekere vrijheid bestond tot organisatie rondom het milieu. Om deze reden groeiden de milieubewegingen in de regio sterk en leverden ze een bijdrage aan de ondermijning van het gezag van de communistische regimes. Deze ondermijning van de regimes leidde in 1989 tot hun val waarmee het IJzeren Gordijn ten einde kwam. Na de val van het communisme raakten de milieubewegingen een groot deel van hun aanhang kwijt. Het was niet langer nodig om bij een milieuorganisatie aangesloten te zijn om je te kunnen organiseren. Daarnaast raakte de bevolking in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie de aandacht voor het milieu kwijt door de slechte economische situatie die volgde op de revoluties.

Het eerste dilemma dat ik heb behandeld is het dilemma rondom het stellen van prioriteiten in hoofdstuk 3. De vraag die bij dit dilemma centraal stond was om welke redenen en met welke verwachtingen Greenpeace haar prioriteiten stelde in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie en hoe dit verschilde in de periode voor en na 1989. Hierbij komt naar voren dat de toenmalige voorzitter van Greenpeace International, David McTaggart, een zeer grote vinger in de pap had in de besluitvorming van de organisatie. Daarbij had hij de ambitie om als eerste westerse NGO een kantoor te hebben in de Sovjet-Unie. Greenpeace International onder leiding van McTaggart liet zich sterk leiden door de bestaande machtsstructuren in de regio. Zo was hij van mening dat Moskou de sleutel was tot de regio. Zodra er een kantoor in de Sovjet-Unie zou zijn zouden de andere landen snel volgen. Hierbij hield Greenpeace International geen rekening met de houding van de bevolking van Midden- en Oost-Europese landen ten opzichte van de Sovjet-Unie. Ook komt in dit hoofdstuk naar voren dat nationale kantoren als Greenpeace Oostenrijk er andere prioriteiten op nahielden en deze op eigen initiatief gingen nastreven. Over de gehele eerste periode werd er gehandeld in de aanname dat het communisme in Midden- en Oost-Europa nog niet op zijn retour was waardoor er geen plan was voor een aanpak in de regio na het communisme. Toen de regimes in 1989 toch vielen was Greenpeace

International hierdoor overdonderd. De prioriteiten verschoven van de Sovjet-Unie naar Tsjechoslowakije omdat daar de naam Greenpeace door piratengroepen werden gebruikt.

Bij het tweede dilemma in hoofdstuk 4 heb ik de vraag behandeld om welke redenen en met welke verwachtingen Greenpeace haar externe samenwerkingspartners uitkoos en hoe dit veranderde na 1989. Ook hier komt naar voren dat Greenpeace International voor 1989 handelde vanuit de gedachte dat de Sovjet-Unie de hoogste prioriteit moest hebben. Om deze reden werd officieel contact met dissidenten gemeden en werd er ondanks kritiek binnen de organisatie samengewerkt met overheidsinstellingen van de Sovjet-Unie, hoofdzakelijk de Academie voor Wetenschappen van de Sovjet-Unie. De verwachting van Greenpeace International dat de bestaande politieke situatie niet zou veranderen, zorgde ervoor dat er weinig banden waren met milieugroepen en dissidenten in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Hierdoor was Greenpeace International aangewezen op persoonlijke netwerken van Greenpeace-activisten toen de machtsstructuren in 1989 totaal veranderd waren. Er vond een omslag plaats van de nadruk op overheidscontact van voor 1989 naar een nadruk op contacten in de lokale milieubewegingen na 1989. Deze samenwerkingsverbanden verschilden echter tussen de verschillende Midden- en Oost-Europese landen omdat Greenpeace in Tsjechoslowakije stafleden nodig had en in Polen slechts samenwerkingspartners.

Als laatste heb ik het dilemma behandeld omtrent de manier waarop Greenpeace zich wilde positioneren in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Voor 1989 had Greenpeace weinig mogelijkheden om zichzelf te positioneren in de regio omdat het zich richtte op samenwerking met de Sovjet-Unie en zich daarom moest schikken aan wat de staat toestond. Na 1989 breekt er echter een discussie los over het wel of niet offensief campagne voeren vanuit westerse Greenpeacekantoren, oftewel het milieu-imperialisme. In dit hoofdstuk komt naar voren dat de meningen over deze aanpak verdeeld zijn. Waar het Greenpeace International en het Oost/West-Project een anti-imperialistische aanpak voorstaat wil Greenpeace Oostenrijk juist snelle actie om milieuproblemen aan te pakken.

In deze vijf hoofdstukken heb ik verschillende bevindingen gedaan die bijdragen aan het beantwoorden van de hoofdvraag van dit onderzoek. Wat duidelijk in de hoofdstukken naar voren is gekomen en een belangrijk punt om te benadrukken is dat 'Greenpeace' als een eenheid niet bestond ten opzichte van Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Bij elk dilemma wordt duidelijk dat de nationale kantoren met Greenpeace Oostenrijk in het bijzonder en Greenpeace International er verschillende meningen op nahielden. In veel gevallen leidde dit tot spanningen tussen de twee. Dit wordt voornamelijk duidelijk bij het stellen van prioriteiten waar Greenpeace Oostenrijk uiteindelijk de lijn van Greenpeace International negeerde en op eigen houtje activiteiten uitvoerde in Tsjechoslowakije. In mindere mate is dit ook het geval bij het Oost/West-Project. Want hoewel dit project grotendeels de lijn van Greenpeace International volgde, werd op verschillende momenten duidelijk dat het een andere mening had dan Greenpeace International. Dit is bijvoorbeeld te zien in de kritiek die het Oost/West-Project gaf op het idee om van Moskou een regionaal kantoor te maken. Na 1989 kwam de eigen mening van het Oost/West-Project meer op de voorgrond, door direct nadat de

merknaam Greenpeace was veiliggesteld in Tsjechoslowakije, de offensieve strategie te laten varen. Hier komen de overtuigingen van de coördinatoren Wladimir Zaloziacky en Andy Tickle naar voren die tegen milieu-imperialisme zijn. Doordat een eenduidig Greenpeace niet bestond, is het voor de beantwoording van de hoofdvraag belangrijk dit onderscheid in het achterhoofd te houden. Het verschil tussen deze verschillende onderdelen staat haaks op de vermeende centralisatie die door veel wetenschappers wordt beschreven zoals in de inleiding naar voren komt. Waar David McTaggart een sterke controle had over Greenpeace International, was de controle van Greenpeace International over de nationale kantoren zeker niet sterk te noemen.

Buiten deze verschillen tussen de Greenpeacetakken zijn er meerdere rode lijnen die door de hoofdstukken heen lopen. Een belangrijke hiervan is dat Greenpeace International en in mindere mate de nationale kantoren de bestaande politieke machtsverhoudingen in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie van voor 1989 volgden. De invloed van individuen is hierop groot geweest. McTaggart lijkt de drijvende factor geweest te zijn achter het plan om überhaupt naar de Sovjet-Unie te gaan. Hij was het bij uitstek die van mening was dat in Moskou moest worden begonnen. Hierbij wordt de grote invloed van McTaggart op Greenpeace International duidelijk en hiervan kan je zeggen dat het in lijn is met het idee van grote centralisatie van Greenpeace zoals deze in de literatuur wordt opgemerkt. Stemmen binnen de organisatie die deze lijn bekritiseerde lijken simpelweg genegeerd te zijn. Deze aanname dat onder de Sovjet-Unie niks begonnen kon worden in Midden- en Oost-Europa heeft zijn weerslag gehad op elk dilemma. Vrijwel alle dilemma's voor 1989 worden beslist in het voordeel van een Moskou centrische strategie. Door dit handelen binnen de toenmalige machtsverhoudingen lijkt Greenpeace International voorbij gegaan te zijn aan hoe de bevolking van Midden- en Oost-Europa tegen de Sovjet-Unie aankeek. In het verlengde hiervan is een andere duidelijke rode lijn in dit onderzoek, namelijk de aanname dat het communisme in de satellietstaten van de Sovjet-Unie niet in gevaar was.

Juist door zich zo sterk op de Sovjet-Unie te richten en weinig aandacht te schenken aan wat er leefde in Midden- en Oost-Europa lijkt Greenpeace International de signalen gemist te hebben dat er verandering op komst was in de regio. Bij elk dilemma komt duidelijk naar voren dat Greenpeace totaal overvallen werd door de revoluties van 1989 in Midden- en Oost-Europa. Ook hier is er weer een verschil te zien tussen Greenpeace International en de nationale kantoren. De nationale kantoren zagen eerder dat de situatie aan het veranderen was waardoor bijvoorbeeld Greenpeace Oostenrijk al voor de demonstraties in Tsjechoslowakije het land in trok. Greenpeace International en het Oost/West-Project lijken daartegen, vrijwel totdat de Berlijnse Muur viel, gehandeld te hebben in de aanname dat het toenmalige politieke systeem voorlopig zou voortbestaan. Hierdoor was er geen plan opgesteld voor een toekomstig Midden- en Oost-Europa zonder de communistische regimes en waren er geen netwerken aangelegd onder de milieubewegingen in die landen. Hierdoor moest de strategie totaal omgegooid worden toen eenmaal duidelijk werd dat het communisme daadwerkelijk ten einde was in regio.

Hier wordt het belang van het jaar 1989 goed duidelijk. Hoewel dit niet als een verrassing komt, het jaar 1989 wordt immers als opbouw van de hoofdstukken gebruikt, komt in de drie hoofdstukken wel duidelijk naar voren hoe groot het verschil was met betrekking tot het handelen in de verschillende dilemma's. Voor zowel het stellen van prioriteiten, de externe samenwerking als de positionering van Greenpeace wordt vanaf het jaar 1989 de aandacht van Greenpeace International verschoven van de Sovjet-Unie naar Midden- en Oost-Europa. Hierbij is te zien dat gehele strategie veranderd van een strategie gebaseerd op de Sovjet-Unie naar een die is gebaseerd op de voormalige satellietstaten van de Sovjet-Unie.

Terugkomend op het classificatiemodel van internationale milieu-NGO's van Diani en Donati uit hoofdstuk 1. Het is lastig gebleken om Greenpeace in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie te classificeren volgens dit model. Dit komt aan de ene kant omdat het financiële aspect in deze regio veel minder naar voren kwam dan in het westen. Er was in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie nauwelijks sprake van ledencontributies en de kantoren waren grotendeels afhankelijk van financiële middelen van Greenpeace International. Daardoor is de financiële indicator van het model moeilijker te gebruiken. Wat wel duidelijk is, is dat Greenpeace hier gebruik maakt van eigen financiële middelen en niet van ledenparticipatie. Zoals ik in de conclusie van hoofdstuk 4 al heb geconcludeerd, zit Greenpeace in de Sovjet-Unie enigszins tussen de verschillende categorieën in. Ze lijkt hier voor 1989 een geïnstitutionaliseerde rol aan te willen nemen door vooral met de staat om te gaan. Greenpeace kreeg echter geen toegang tot het besluitvormingsproces van de staat of mogelijkheden gekregen te hebben het besluitvormingsproces te beïnvloeden door middel van bijvoorbeeld lobby. Door wel het contact met dissidenten te vermijden en geen confronterende acties te houden tegen de staat kan Greenpeace in dit geval ook niet gerekend worden tot een protestgroep. In het geval van de Sovjet-Unie lijkt Greenpeace dus vooral ingeleverd te hebben aan de staat maar vrijwel niks teruggekregen te hebben. In Tsjechoslowakije is Greenpeace net zomin te classificeren. Door niet met de staat samen te willen werken en ook geen lobbyrol aan te willen nemen kon zij hier niet tot de publieke lobby worden gerekend. Echter door de moeizame relatie met de milieubeweging en de bevolking heeft Greenpeace hier ook niet de rol van protestorganisatie op zich genomen.

Samenvattend zou je tot de volgende beantwoording van de hoofdvraag van dit onderzoek kunnen komen. Voor elk onderdeel van Greenpeace veranderde de prioriteiten, externe partners en positionering totaal na 1989. Over de gehele linie werkte men tot aan 1989 in de veronderstelling dat het communisme nog niet op zijn retour was en dat er geïnvesteerd moest blijven worden in officiële contacten met overheden. Deze veronderstelling was bij Greenpeace International het grootst. Dit kwam mede door de sterke grip van David McTaggart op de organisatie en zijn ambities in de Sovjet-Unie. Greenpeace International leek zich daarnaast het sterkst te conformeren aan de toenmalige politieke structuur van de regio met de Sovjet-Unie als 'leider' van Midden- en Oost-Europa. Bij de nationale kantoren kwam de realisatie dat de communistische regimes konden gaan vallen het eerste, dit kwam niet geheel toevallig door de contacten die Greenpeaceactivisten van die kantoren hadden in

de milieubewegingen in Midden- en Oost-Europa. Deze verwachting dat de Sovjet-Unie het belangrijkste was heeft weer bijgedragen aan de verkeerde veronderstellingen ten opzichte van het communisme. Duidelijk te zien is dat de verwachtingen en aanpak van Greenpeace International veranderen. De Sovjet-Unie neemt vanaf 1990 snel in prioriteit af en bij Greenpeace International verwacht men dat na 1989 het meeste te bereiken valt in de voormalige communistische staten van Midden- en Oost-Europa. Daarop worden de dilemma's van prioriteiten, externe samenwerking en positionering beslist in het voordeel van een meer op Midden- en Oost-Europa gerichte strategie. Voor 1989 werden deze dilemma's vooral beslecht ten behoeve van een aanwezigheid in de Sovjet-Unie. Wat opvalt is ook dat individuen veel macht hebben over de richting van Greenpeace. Dit is zowel te zien bij David McTaggart in Greenpeace International als bij Wladimir Zaloziemyj bij het Oost/West-Project.

Met dit antwoord op de hoofdvraag van dit onderzoek is iets meer inzicht verkregen in de werkwijze van Greenpeace in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie. Het onderzoek naar de activiteiten van Greenpeace en dat van westerse milieuorganisaties in Midden- en Oost-Europa en de Sovjet-Unie in het algemeen blijft een relatief onontgonnen gebied. Nog steeds blijven veel invalshoeken onbesproken. Er zijn veel plekken waar meer onderzoek naar gedaan zou kunnen worden voor een beter begrip van de situatie. Vanzelfsprekend kan de aanwezigheid van Greenpeace in individuele landen verder worden onderzocht. Belangrijker is dat in dit onderzoek enkel het perspectief van Greenpeace aan de orde gekomen. De lokale milieubewegingen zijn voornamelijk in beeld gekomen vanuit de manier hoe Greenpeace hen zag. Een onderzoek naar het perspectief van de lokale milieubewegingen ten opzichte van westerse internationale NGO's als Greenpeace zou een vollediger en meer gebalanceerd beeld kunnen geven van de situatie.

Bibliografie

Primaire Bronnen

Interviews

Interview met Steve Sawyer 13 mei 2016 in Amsterdam

Interview met Wolfgang Pekny 21 mei 2016 via Skype

Interview met Andy Tickle 18 mei 2016 via Skype

Interview met Wladimir Zaloziemyj, 27 mei 2016 via Skype

Interview met Florian Faber 16 augustus 2016 via Skype

Emails

Emailwisseling met Wolfgang Pekny, 21 mei 2016

Archiefmateriaal:

Internationaal Instituut van de Sociale Geschiedenis (IISG) in Amsterdam
- Collectie: Greenpeace International Archives (GIA)

Secundaire literatuur

Betsill, Michelle, *NGO diplomacy: The influence of nongovernmental organizations in international environmental negotiations*, (Cambridge, 2008)

Buzogany, Aron, 'Representation and participation in movements. strategies of environmental civil society organizations in Hungary', *Südosteuropa*, 63, (2015), 3, 491-514

Carmin, JoAnn, 'NGO capacity and environmental governance in Central and Eastern Europe', *Acta Politica*, 45 (2010), 1, 183-202

Carmin, Joanne en D. B. Balsler, 'Selecting repertoires of action in environmental movement organizations: An interpretive approach', *Organization & Environment*, 15 (2002), 4, 365-388

Carmin, Joann en Stacy D Vandever, 'Enlarging EU environments Central and Eastern Europe from transition to accession', *Environmental Politics*, 13 (2004), 1, 3-24

Carter, Neil, *The Politics of the Environment: Ideas, Activism, Policy* (Cambridge 2003)

Corry, Olaf, 'The Green Legacy of 1989: Revolutions, Environmentalism and the Global Age', *Political Studies*, 62, (2014), [onbekend], 309-325

Diani, Mario en Paolo R. Donati, 'Organisational change in Western European environmental groups A framework for analysis', *Environmental Politics*, 8 (1999), 1, 13-34

Enyedi, György en Viktoria Szirmai, 'Environmental movements and civil society in Hungary', in Andrew Tickle en Ian Welsh, *Environment and Society in Eastern Europe* (New York, 1998), 30-66

Eyerman, Ron en Andrew Jamison, 'Environmental knowledge as an organizational weapon: The case of Greenpeace', *Social Science Information/sur les sciences sociales*, 28, (1989), 1, 99-119

Fagan, Adam, *Environment and Democracy in the Czech Republic: The environmental Movement in the Transition Process*, (Cheltenham, 2004)

Finger, Matthias en Thomas Princen, *Environmental NGOs in World Politics: Linking the Local and the Global*, (New York, 1994)

Garb, Paula, 'Environmentalism in Russia', *Nationalities Papers*, 23, (1995), 4, 687-696

Gowan, P., 'Neo-liberal theory and practice in Eastern Europe'. *New Left Review*, 213, (1995), 3, 3-60

Grift, Liesbeth van de en Wim van Meurs, 'Environmental Politics in South-Eastern Europe', *Südosteuropa*, 63 (2015), 3, 365-371

Jancar-Webster, Barbara, 'Environmental movement and social change in transition countries', *Environmental Politics*, 7, (1998), 1, 69-90

Jancar-Webster, Barbara, 'Eastern Europe and the former Soviet Union' in Sheldon Kamieniecki, *Environmental politics in the international arena*, (New York, 1993), 199-221

Jebson, Paul, Governance and accountability of environmental NGO, *Environmental Science & Policy*, 8, (2005), 5, 515-524

Jhelicka, Petr, 'The New Subversives – Czech Environmentalists after 1989', in Helena Flame 'Pink, Purple, Green: Women's, religious, environmental, and gay/lesbian movements in Central Europe today', (New York, 2001) 81-94

Mirovitskaya, Natalia, 'The Environmental Movement in the Former Soviet Union', in Andrew Tickle en Ian Welsh, *Environment and Society in Eastern Europe* (New York, 1998), 30-66

Pickvancer, Christopher G, 'Democratization and the Decline of Social Movements: The Effects of Regime Change on Collective Action in Eastern Europe, Southern Europe and Latin America', *Sociology*, 33, (1999), 2, 353 – 372

Tickle, Andrew en Ian Welsh, 'The 1989 Revolutions and Environmental Politics in Central and Eastern Europe', in Andrew Tickle en Ian Welsh, *Environment and Society in Eastern Europe*, (New York, 1998), 1-29

Timmer, Vanessa, *Agility and Resilience: The Adaptive capacity of Friends of the Earth International and Greenpeace* (proefschrift University of British Columbia)

Wedel, Janine, *Collision and Collusion: The Strange Case of Western Aid to Eastern Europe*, (New York, 2001)

Weiner, Douglas R., *A Little Corner of Freedom: Russian Nature Protection from Stalin to Gorbachev*, (Berkeley, 2000)

Young, Iris Marion, *Inclusion and Democracy*, (Oxford 2000)

Zelko, Frank, *Make it a Green Peace! The Rise of Countercultural Environmentalism*, (New York, 2013)